UCHWAŁA NR XIV/90/2025
RADY MIEJSKIEJ W ZWOLENIU

z dnia 29 maja 2025 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2025-2028

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz. U. Z 2024 r. poz. 1465 ze zm.), art 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Z 2024 r. poz. 1292) po uzyskaniu opinii Mazowieckiego Konserwatora Zabytków

uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki Na Zabytkami Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2025-2028 stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Zwolenia.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego.

Przewodniczący Rady
Miejskiej

Piotr Pawelec

Załącznik do Uchwały Nr XIV/90/2025 Rady Miejskiej w Zwoleniu z dnia 29 maja 2025 roku

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2025-2028

Opracował: Uzgodniono:

SPIS TREŚCI

1. Wstęp.....4

2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami.....4

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.....5

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....12

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....12

4.1.1. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026.....12

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....13

4.2.1. Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do roku 2030+.....13

4.2.2. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego.....16

4.2.3. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2022-2025.....17

4.2.4. Strategia Rozwoju Powiatu Zwoleńskiego na lata 2023 - 2030.....18

4.2.5. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Zwoleńskiego na lata 2024-2027..19

4.2.6. Lokalna Strategia Rozwoju na lata 2023 – 2027 dla Lokalnej Grupy Działania „Dziedzictwo i Rozwój”.....21

5.Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....21

5.1. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.....21

5.1.1. Strategia Rozwoju Gminy Zwoleń na lata 2018 - 2028 21

5.1.2. Studium Kierunków i Uwarunkowań Zagospodarowania Przestrzennego Miasta i Gminy Zwoleń 23

5.1.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.....23

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Miasta i Gminy Zwoleń.....25

5.2.1.Charakterystyka Miasta i Gminy Zwoleń.....25

5.2.2.Rys historyczny Miasta i Gminy Zwoleń.....29

5.2.3.Krajobraz kulturowy oraz charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego Miasta i Gminy Zwoleń.....38

5.3. Zabytki wpisane do rejestru zabytków.....40

5.4. Zabytki nieruchome.....42

5.6.Stanowiska archeologiczne……53

5.7. Zabytki muzealne……54

5.8. Dziedzictwo niematerialne……54

5.9. Najważniejsze Miejsca Pamięci Narodowej……55

6. Zabytki w Gminnej Ewidencji Zabytków……55

7. Stan zachowania i zagospodarowania zabytków oraz rodzaje zagrożeń……..56

8. Realizacja Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń
na lata 2020 -2023……..58

9. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego miasta i Gminy Zwoleń. Analiza szans i zagrożeń……..58

10. Cel gminnej polityki w ramach programu opieki nad zabytkami oraz niezbędne
działania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego……60

11. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....61

12. Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami……63

13. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami……63

14.Podstawowa bibliografia……..65

Załącznik nr 1 do Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2025-2028 - Wykaz Gminnej Ewidencji Zabytków - zabytki nieruchome dla Miasta i Gminy Zwoleń
……..67

Załącznik nr 2 do Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2025-2028 - Wykaz Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków - zabytki nieruchome dla Miasta i Gminy Zwoleń zweryfikowane negatywnie ……..83

Załącznik nr 3 do Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2025-2028 - stanowiska archeologiczne dla Miasta i Gminy Zwoleń ……84

1.WSTĘP

Przedmiotem niniejszego opracowania jest dziedzictwo kulturowe (historyczne): materialne i niematerialne Miasta i Gminy Zwoleń, a w szerszym aspekcie zakresowym krajobraz kulturowy, na który składają się pojedyncze zabytki i zespoły zabytków, elementy zagospodarowania przestrzeni, dzieła sztuki, obiekty przyrodnicze czy miejsca historyczne. Program sporządzono zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2024 r., poz. 1292) oraz standardami Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

Przedstawia on:

- zasoby dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego,
- aktualny stan zachowania i zagospodarowania zabytków,
- walory turystyczne oparciu o istniejące dziedzictwo kulturowe,
- aktualne uwarunkowania strategiczne i przestrzenne,
- procedury administracyjne ochrony zabytków,
- mechanizmy finansowania ochrony zabytków pozwalające na prowadzenie właściwej polityki konserwatorskiej,
- konkretne działania nakierowane na zachowanie zabytków w dobrym stanie, zwiększenie współpracy z organizacjami społecznymi i urzędem konserwatorskim, poprawę stanu zagospodarowania przestrzennego czy udostępnienie ich na potrzeby edukacyjne i turystyczne.

Przedmiotowy dokument stanowi aktualizację Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2020 – 2023 przyjętego uchwałą nr XXIX/194/2020 Rady Miejskiej z dnia 25 września 2020r.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami nakładają na gminę przepisy Ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2024, poz. 1292). Zgodnie z art. 87 ust.1 w/w ustawy wójt sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami.

Program ten podlega uchwaleniu przez radę gminy po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Po zatwierdzeniu dokument ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu wójt sporządza co dwa lata sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy.

GŁÓWNE CELE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI OKREŚLA ART. 87 UST. 2 W/W USTAWY, TJ.:

- Uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
- Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
- Wyeksponowanie poszczególnych obiektów zabytkowych oraz walorów krajobrazu kulturowego.
- Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych, edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych oraz opieka nad zabytkami.
- Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
- Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.

Deklarację ochrony dziedzictwa narodowego oraz stworzenie warunków upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego zawiera Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 2009r. Nr 78, poz. 114, poz. 946):

Art. 5: „Rzeczpospolita Polska (…) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

Art. 6 ust. 1: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju oraz (...) udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

Rzeczpospolita Polska przyjęła w drodze ratyfikacji akty prawne o znaczeniu międzynarodowym określające zasady i sposób dbałości o materialne dziedzictwo kulturowe. Dokumenty te są przede wszystkim większości deklaracjami bądź konwencjami. Najważniejsze z nich to:

- Karta Ateńska sporządzona 30 października 1931r.
- Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego przyjęta w Hadze 14 maja 1954r.
- Karta Wenecka, czyli Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracja Miejsc Zabytkowych sporządzona w Wenecji w 1964r.

Definiuje pojęcia: restauracji i konserwacji wskazując ich granice, warunki oraz zasady realizacji;

- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego przyjęta w Paryżu 16 listopada 1972r.

Wprowadziła pojęcie „dziedzictwa kulturowego" obejmującego:

- zabytki, pod którymi rozumie się dzieła architektury, monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, groty i zgrupowania tych elementów, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;

- zespoły i miejsca zabytkowe - budowle oddzielne lub łączne, które ze względu na swoją architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;

- miejsca zabytkowe - dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również sfery, a także stanowiska archeologiczne, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego.

Instrumentem służącym do realizacji celów Konwencji jest Lista Dziedzictwa Światowego.

- Międzynarodowa Karta Ochrony Ogrodów IFLA-ICOMOS sporządzona w dniu 21 maja 1981r.
- Międzynarodowa Karta Ochrony Miasta Historycznych ICOMOS sporządzona w październiku 1987r.
- Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy sporządzona w Grenadzie 3 października 1985 r.
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Definiuje dziedzictwo niematerialne jako zwyczaje, przekaz ustny, wiedzę i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturową, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Prowadzi trzy listy:

- Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony;

- Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego;

- Rejestr programów, projektów i działań mających na celu ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego („Rejestr Najlepszych Praktyk").

Zgodnie z zapisami Ustawy z dnia 8 marca 1990r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2024r., poz. 609) art.7 ust.1 pkt.9.

Gmina realizuje zadania własne mające na celu zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, obejmujących m.in. sprawy kultury w tym, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz

Głównym aktem prawnym regulującym przedmiot, zakres i formy ochrony i opieki nad zabytkami jest Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003r. (Dz. U. 2024 r., poz. 1292).

Zgodnie z art.3 pkt.1 zabytkiem jest nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

OCHRONA ZABYTKÓW polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu (art. 4):

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

OPIEKA NAD ZABYTKIEM sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków (art. 5):

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie, korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury.

OCHRONIE I OPIECE, BEZ WZGLĘDU NA STAN ZACHOWANIA PODLEGAJĄ (art. 6, ust. 1):

zabytki nieruchome będące, w szczególności (art.6 ust.1, pkt.1):

- krajobrazami kulturowymi,
- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- dziełami architektury i budownictwa,

- dziełami budownictwa obronnego,
- obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami, i innymi zakładami przemysłowymi,
- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

zabytki ruchome będące, w szczególności (art.6, ust.1, pkt.2):

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- kolekcjami zbiorów przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- wytworami techniki
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art.5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022r., poz. 2393),
- instrumentami muzycznymi,
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła rzemieślniczego oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji,

zabytki archeologiczne będące, w szczególności (art.6, ust.1, pkt.2):

- pozostałościami terenowymi pradziejowego historycznego osadnictwa,
- cmentarzyskami,
- kurhanami,
- reliktami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej (art.6, ust.2).

FORMAMI OCHRONY ZABYTKÓW SĄ (art. 7):

- **wpis do rejestru zabytków,**

- **uznanie za pomnik historii,**
- **(1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,**
- **utworzenie parku kulturowego,**
- **ustalenia ścisłej ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.**

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na gminę szereg praw i obowiązków w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, są to m.in.:

- prawo utworzenia przez Radę Gminy (po uprzednim zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków) parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art.16),
- uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji dokumentów planistycznych takich jak studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz strategii rozwoju gminy (art.18),
- obowiązek prowadzenia przez wójta/burmistrza/prezydenta miasta gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art.22 ust.4),
- sprawowanie bieżącej opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, co do którego dana jednostka samorządu terytorialnego posiada tytuł prawny wykonywane w ramach zadań własnych (art.71),
- prawo ubiegania się przez Gminę o przyznanie dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane wykonywane przy zabytku będącego własnością tej jednostki (art. 73),
- prawo udzielania przez Radę Gminy, dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (art.81),
- sporządzanie dokumentacji przez wójta/burmistrza/prezydenta miasta i przyjmowanie przez radę gminy na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami, z którego to co dwa lata odpowiednio wójt gminy/burmistrz/prezydent miasta przedstawia sprawozdanie radzie gminy (art.87).

UREGULOWANIA prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w szeregu obowiązujących ustaw, w tym w:

- Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2024 r., poz. 1145). Art.29, ust.2. Jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie. Art. 68, ust. 1. Właściwy organ może udzielić bonifikaty od ceny ustalonej zgodnie z art. 67 ust. 3, na podstawie odpowiednio zarządzenia wojewody albo uchwały rady lub sejmiku. Art. 68, ust. 3. Cenę nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków obniża się o 50 %. Właściwy organ może, za zgodą odpowiednio wojewody albo rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę.

- Ustawie z dnia 27 marca 2003r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2024r., poz. 1130). Art. 53, ust. 4, pkt. 2. Decyzje, o których mowa w art. 51 ust.1, wydaje się po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków – w odniesieniu do obszarów lub obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024r., poz. 1292).

- Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2024r., poz. 1089). Art. 83a ust. 1. Zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków – wojewódzki konserwator zabytków/ nie dot. wpisanych do rejestru zabytków terenów zakomponowanej zieleni/.
- Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2024r., poz. 725).

Art. 39:

1/ Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

2/ Pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków.

3/ W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu powyższych prac z WKZ (Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków).

4/ Wojewódzki Konserwator Zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, o których mowa w ust. 3 w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Nie zajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych;

- Ustawie z dnia 25 października 1991r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2024r. poz.87). Państwo sprawuje mecenat nad działalnością kulturalną polegający na wspieraniu i promocji opieki nad zabytkami.

- Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2024r., poz. 834). Prowadzenie zadań z uwzględnieniem zakresu ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego oraz podtrzymywania tradycji narodowej i rozwoju świadomości kulturowej jest działalnością pożytku publicznego.

- Ustawie z dnia 24 kwietnia 2015r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz.U.2015r., poz. 774, ze zm.).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach regulują przepisy:

- Ustawie z dnia 21 listopada 1996r. o muzeach (Dz. U. z 2022r., poz. 385).

- Ustawie z dnia 27 czerwca 1997r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022r., poz. 2393).

Zasady ochrony materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- Ustawie z dnia 14 lipca 1983r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020r. poz. 164).

UREGULOWANIA prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się również w rozporządzeniach:

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 16 sierpnia 2017r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz.U. z 2023r., poz. 2425).

- **Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, jak również badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań i prospekcji archeologicznych w tym poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2021r., poz.81).**

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz.U. z 2014r., poz. 110).

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami" (Dz. U. 2004r. Nr 124, poz. 1304, ze zm.).

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. 2004 Nr 212 poz. 2153).

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021r., poz. 56).

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U.2011r., Nr 89, poz. 510).

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 lipca 2015r. w sprawie nagród za znalezienie zabytków lub materiałów archiwalnych (Dz.U. z 2015r., poz. 979).

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego wyłącznie na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. 2004r., nr 30, poz. 259).

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz. U. z 2004r., nr 124, poz.1302, ze zm.).

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015r.w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. z 2015r., poz.1275).

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

4.1. STRATEGICZNE CELE POLITYKI PAŃSTWA W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

4.1.1. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023 - 2026.

W dniu 8 grudnia 2023 roku Uchwałą nr 242 Rada Ministrów przyjęła strategiczny dla Polski dokument – Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026. Wyznacza on cele i kierunki działań administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

W programie przyjęto cel główny: **zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce.**

W jego obrębie określono trzy cele szczegółowe:

- weryfikacja wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi,

- wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków,

- rola zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

Program ma zapewnić efektywną ochronę i opiekę nad zabytkami poprzez m.in.

- ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości,
- podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju,
- cyfryzację jak również podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych,

W szczególności program wskazuje sposoby ochrony i opieki nad zabytkami poprzez:

- definiowanie modelu i systemu wartościowania zabytków,
- plany zarządzania dla pomników historii,
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych,
- tworzenie systemu bezpieczeństwa zabytków,
- projektowanie konserwatorskie.

4.2. RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE WOJEWÓDZTWA I POWIATU.

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2030+.

Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2030+ została przyjęta uchwałą nr 72/22 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 24 maja 2022 r. Strategia jest dokumentem, którego zapisy mają wpływ na rozwój województwa mazowieckiego poprzez określenie długookresowych procesów rozwojowych w regionie.
Za cel główny przyjęto „Zapewnienie wysokiej jakości życia poprzez trwały i zrównoważony przestrzennie rozwój województwa, służący wzrostowi znaczenia regionu w Europie i na świecie, przy poszanowaniu zasobów środowiska”. Jego realizacja odbywać się będzie poprzez pięć celów strategicznych. Do każdego celu przypisane zostały kierunki działań oraz działania.

W obszarze kultura i dziedzictwo wskazano:
Cel: Mazowsze bogate kulturowo.

Kierunek działania: Ochrona i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego.

Działania:

- Wspieranie robót konserwatorskich (w tym prac restauratorskich, renowacyjnych, rewaloryzacyjnych), rewitalizacja obiektów i obszarów zabytkowych oraz kulturowych;
- Adaptacja obiektów zabytkowych do nowych funkcji, w tym kulturalnych, turystycznych i społecznych;
- Inwentaryzacja i digitalizacja zasobów dziedzictwa kulturowego.

Kierunek działania: Wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego, potencjału kulturowego i turystycznego dla rozwoju gospodarczego i promocji województwa.

Działania:

- Zwiększenie atrakcyjności turystycznej w oparciu o walory kulturowe i przyrodnicze;
- Rozwój infrastruktury turystycznej i około turystycznej. W tym wspieranie rozwoju różnych form turystyki, produktów oraz wydarzeń turystycznych;
- Wspieranie działalności stowarzyszeń i organizacji, w tym o znaczeniu międzynarodowym;
- Ochrona, pielęgnowanie i promowanie spuścizny kulturowej (materialnej i niematerialnej), w tym podnoszenie świadomości kulturowej;
- Kreowanie ośrodków i kształtowanie regionalnej tożsamości kulturowej;
- Wspieranie i promocja różnorodności kulturowej;
- Wspieranie przedsiębiorczości i współpracy w obszarze kultury, dziedzictwa kulturowego i turystyki.

Kierunek działania: Upowszechnianie kultury i twórczości.

Działania:

- Rozwój infrastruktury kultury, wydarzeń i projektów kulturalnych;
- Wspieranie rozwoju edukacji kulturalnej i artystycznej;
- Wspieranie rozwoju przemysłu kreatywnego;

- Wzmacnianie uczestnictwa w kulturze, w tym poprzez technologię cyfrową (e-kultura, digitalizacja).

Kierunek działania: Kreowanie miast i wsi jako centrów aktywności kulturalnej i turystycznej.

Działania:

- Wspieranie ośrodków miejskich i wiejskich w upowszechnianiu potencjału kultury wraz z rozwojem funkcji turystycznych;
- Promowanie potencjału kulturowego Warszawy.

W Strategii opisano dziedzictwo kulturowe województwa mazowieckiego, które wyróżnia się w skali kraju pod względem liczby zabytków objętych formami ochrony. Duża liczba zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (7949) sytuuje województwo na drugim miejscu w Polsce, za województwem dolnośląskim. Najlepiej zachowanymi zabytkami na Mazowszu są obiekty sakralne. Stanowią one kategorię zabytków, która utrzymuje ciągłość użytkowania zgodnie z ich pierwotną funkcją. Zabytki te posiadają często ponadprzeciętne wartości zabytkowe i są na bieżące remontowane i konserwowane. Województwo zajmuje szóste miejsce w kraju pod względem liczby pomników historii (8) oraz trzecie ze względu na liczbę parków kulturowych (4). Województwo posiada – nieobjęte formami ochrony zabytków – zasoby kulturowe o szczególnych wartościach historycznych i kulturowych.

Ważną rolę pełnią ośrodki budowania tożsamości kulturowej. Szczególną rolę w tym zakresie odgrywają ośrodki związane z wybitnymi postaciami i kultem religijnym, m.in. Żelazowa Wola, Czarnolas, Niepokalanów (Paprotnia) i Góra Kalwaria. Istotnymi elementami dziedzictwa kulturowego są też miasta historyczne, miasta ogrody (np. Podkowa Leśna), obiekty fortyfikacyjne (np. Twierdza Modlin), a także obiekty poprzemysłowe (np. w Radomiu) i zabytki techniki (np. w Warszawie). Szczególnymi obszarami, zarówno ze względu na wartość, jak i pamięć historyczną, są również miejsca martyrologii, miejsca pamięci oraz cmentarze (w tym zabytkowe). Dużym zagrożeniem dla przestrzeni kulturowej województwa jest zróżnicowany stan zachowania zabytków. Istotnymi problemami (barierami) dla zachowania obiektów zabytkowych są m.in.:

- brak użytkowania, niedostateczne zabezpieczenie;
- niewystarczająca ilość prac konserwatorskich i środków finansowych;
- nietrwały budulec (np. obiekty drewniane charakterystyczne dla regionu mazowieckiego).

Czynnikiem utrudniającym objęcie odpowiednią ochroną zabytków w województwie jest również ich duże rozproszenie przestrzenne. Postępująca presja urbanistyczna utrudnia

obszarów kulturowych. Warszawa jest jednym z najbardziej narażonych na presję urbanistyczną miast ze względu na swój dynamiczny rozwój.

Ważne w zakresie ochrony różnorodności kulturowej jest podnoszenie świadomości mieszkańców i wykorzystanie potencjału kulturowego dla celów turystycznych. W Strategii opisano także kulturę oraz turystykę, której rozwój w ostatnich latach jest bardzo dynamiczny. Rośnie potencjał turystyczny w zakresie między innymi wyjazdów biznesowych, uzdrowiskowych, kulturowych, przyrodniczych, tematycznych, w tym historycznych.

4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego został uchwalony Uchwałą nr 22/18 przez Sejmik Województwa Mazowieckiego w dniu 19 grudnia 2018r.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego jako element regionalnego planowania strategicznego ma na celu równoważenie różnych sfer rozwoju województwa w przestrzeni a jednocześnie służy konkretyzacji przestrzennej celów sformułowanych w strategii rozwoju województwa mazowieckiego i określa uwarunkowania przestrzenne do formułowanych programów rozwoju. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa (PZPW) został ukształtowany przez ustawodawcę, jako poziom odniesienia dla planowania przestrzennego gmin, łączący politykę przestrzenną państwa i województwa. Oznacza to, że w PZPW poza polityką przestrzenną województwa, zgodnie z ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, powinny znaleźć się także ustalenia polityki przestrzennej państwa.

W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego zostały określone działania, m.in.:

- realizację zadań wskazanych w wojewódzkim programie opieki nad zabytkami;
- zachowanie i kreowanie ładu przestrzennego, zachowanie walorów krajobrazu kulturowego oraz kształtowanie pasm przyrodniczo-kulturowych o znaczeniu regionalnym poprzez przeciwdziałanie negatywnym efektom urbanizacji;
- wzmacnianie przestrzennych walorów obiektów oraz układów przestrzennych (w tym obiektów i obszarów poprzemysłowych) poprzez rewitalizację, restaurację, rekultywację oraz ochronę, rewitalizację i rewaloryzację obiektów i obszarów historycznych (zwłaszcza architektury drewnianej i poprzemysłowej, dworskiej, obronnej, dorobku nauki i techniki) w tym zabytków mających znaczenie symboliczne;
- ochronę regionów etnograficznych oraz krain historycznych, jako cennych i charakterystycznych krajobrazów kulturowych, również jako element współpracy oraz rozwoju powiązań z sąsiadującymi województwami.

4.2.3. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2022-2025

Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim na lata 2022-2025 został przyjęty przez Sejmik Województwa Mazowieckiego uchwałą nr 169/21 z dnia 21 grudnia 2021 r. W przedmiotowym dokumencie wskazano nadrzędny cel określony w jego misji: ,,Podniesienie skuteczności opieki nad zabytkami i dziedzictwem niematerialnym w województwie mazowieckim.”

Zidentyfikowano główne problemy w sferze ochrony zabytków i opiece nad zabytkami i na tej podstawie wytyczono trzy obszary strategiczne:

Edukacja kształtująca świadomość i postawy.

Cele: Wsparcie edukacyjne samorządów lokalnych i właścicieli zabytków, kształtowanie postawy zainteresowania dziedzictwem.

Optymalizacja systemu dostępu właścicieli do środków.

Cele: Zoptymalizowanie systemu dotacji wojewódzkich, dbałość o zabytki własne województwa

Wypracowanie skutecznych narzędzi działania.

Cele: Ograniczanie ryzyka utraty najbardziej zagrożonych elementów dziedzictwa, wzmocnienie potencjału promocyjnego zabytków.

W ramach ww. celów przewidziano wiele działań, min.:

- Mazowieckie Forum Dziedzictwa (MFD);
- zintensyfikowanie ochrony dziedzictwa niematerialnego województwa;
- kontynuowanie konkursu ,, Renowacja Roku Zabytków Mazowsza,”;
- coroczny konkurs ,, Odkrywamy nasze dziedzictwo”;
- dotowanie prac konserwatorskich i robót budowlanych;
- dokumentowanie zabytków architektury XX w. województwa mazowieckiego;
- kontynuowanie inwentaryzacji i wyodrębnienia typów zabudowy drewnianej województwa;
- realizacja programu „Nasza żywa tradycja”;
- tworzenie systemu promocji mazowieckiego dziedzictwa.

Jednocześnie zaktualizowano stan dziedzictwa materialnego i niematerialnego w województwie mazowieckim. Zwiększyła się liczba zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków: 7912. Na terenie województwa występuje ponad 2,5 tysiąca stanowisk archeologicznych. Wśród tradycji aktualnie figurujących na krajowej liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego, pięć dotyczy terenu województwa mazowieckiego.

4.2.4. Strategia Rozwoju Powiatu Zwoleńskiego na lata 2023-2027

Niniejszy dokument został przyjęty uchwałą nr LIX/383/2023 Rady Powiatu Zwoleńskiego z dnia 10.10.2023r. Wyznacza główne cele i kierunki rozwojowe oraz środki prowadzące do ich realizacji. Skupia się w dużym stopniu na podstawowych i najważniejszych problemach powiatu, warunkujących jego rozwój społeczny i gospodarczy, w tym również zwiększeniu poziomu atrakcyjności turystycznej obszaru.

W rozdziale 2 powyższego dokumentu dotyczącego syntezy diagnozy powiatu zwoleńskiego w wymiarze gospodarczym w punkcie dotyczący turystyki zawarto krótki opis przyrodniczo-kulturowy terenu powiatu ze wzmianką o zabytkach sakralnych jak również dworsko-folwarcznych. W tym turystycznych szlakach pieszych, rowerowych i konnych. W rozdziale 3 dotyczącym z kolei wniosków z diagnozy sytuacji społecznej, gospodarczej i środowiskowo-przestrzennej w wymiarze gospodarczym zdiagnozowano następujące wyzwania:

Integracja oferty turystycznej oraz promowanie produktu turystycznego – marki Jana Kochanowskiego.

Opracowanie strategii promocji powiatu w oparciu o dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe powiatu.

Określono wizję powiatu zwoleńskiego jako miejsce atrakcyjne do zamieszkania ze względu na walory przyrodnicze, czyste środowisko, z dostępnymi wysokiej jakości usługami dla mieszkańców, dobrze skomunikowany, dostarczający miejsc pracy, przyjazny dla przedsiębiorców. Jak również atrakcyjne dla turystów, w pełni wykorzystujący markę Jana Kochanowskiego, poprzez miejsca związane z jego życiem i twórczością: Sycynę, Czarnolas i Zwoleń.

Wśród celów strategicznych i operacyjnych oraz zadań określono m.in.:

Cel strategiczny: Konkurencyjny powiat

Cele operacyjne: Wspieranie turystyki i ochrona dziedzictwa kulturowego

Kierunki działań:

1. Integrowanie działań kulturalnych realizowanych na terenie powiatu;
2. Modernizacja i rozbudowa obiektów infrastrukturalnych dla instytucji kultury oraz obiektów turystycznych;
3. Rozbudowa infrastruktury rekreacyjnej i turystycznej poprawiającej dostęp turystów do oferowanych usług;
4. Rozbudowa i synchronizacja ścieżek rowerowych w powiecie;
5. Wspieranie ochrony zabytków oraz miejsc związanych z dorobkiem, życiem i twórczością poety Jana Kochanowskiego;
6. Organizacja wydarzeń w zakresie propagowania dziedzictwa kulturowego powiatu;
7. Wspieranie działań na rzecz poprawy stanu bezpieczeństwa turystów;
8. Propagowanie projektów edukacyjnych wykorzystujących zasoby kulturowe i przyrodnicze powiatu;
9. Wspieranie działań organizacji pozarządowych poszerzających ofertę turystyczną powiatu;
10. Pozostałe działania związane ze wspieraniem turystyki i ochrony środowiska kulturowego.

4.2.5. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Zwoleńskiego na lata 2024-2027

Powiatowy program opieki nad zabytkami dla Powiatu Zwoleńskiego na lata 2024 – 2027 przyjęty został Uchwałą Nr IV/31/2024 Rady Powiatu w Zwoleniu z dnia 30 lipca 2024r.
W wyniku dokonanej analizy stanu dziedzictwa kulturowego w powiecie zwoleński w oparciu o aktualne przepisy prawa, a także z innymi dokumentami, stworzonymi na szczeblu krajowym, województwa i powiatu oraz możliwości finansowe powiatu został sformułowane następujące priorytety i działania w perspektywie 4-letniej:

Priorytet I
Ochrona dziedzictwa kulturowego powiatu; zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie ich do poprawy ich stanu zachowania:

- egzekwowanie przepisów prawa dotyczących działalności inwestycyjnej odnośnie zabytków wpisanych do rejestru zabytków oraz znajdujących się w gminnych ewidencjach zabytków zgodnie z art. 39 Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2023 r. poz. 682, ze zm.),
- ustanawianie społecznych opiekunów zabytków w ramach realizacji zadań własnych powiatu,

- prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków,
- monitorowanie stanu zachowania zabytków występujących na terenie powiatu,
- wspieranie działań zmierzających do montażu systemów zabezpieczeń ppoż. oraz antywłamaniowych dla cennych obiektów zabytkowych,
- wspieranie społeczności lokalnych, osób prywatnych, organizacji społecznych w działalności na rzecz ratowania zabytków,
- wsparcie finansowe dla właścicieli w pracach remontowych i konserwatorskich przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków i znajdujących się w złym stanie zachowania,
- pozyskiwanie środków zewnętrznych na prowadzenie prac o charakterze remontowo - konserwatorskim przy zabytkach.

Priorytet II
Koordynacja działań z zakresu opieki nad zabytkami i ochrony zabytków na terenie powiatu:

- monitoring aktualizacji gminnych ewidencji zabytków oraz gminnych programów opieki nad zabytkami,
- konsultacje z przedstawicielami gmin w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony dziedzictwa kulturowego,
- bieżące monitorowanie stanu realizacji w tym aktualizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gmin,
- wyznaczenie w urzędzie osoby zajmującej się sprawami ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- zapoznawanie właścicieli i dysponentów obiektów zabytkowych z możliwościami uzyskania dotacji na określone zadania.

Priorytet III
Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych:

- oznakowanie obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków tabliczkami konwencji haskiej - obiekt chroniony prawem,
- organizowanie spotkań na temat stanu dziedzictwa kulturowego powiatu,
- organizowanie w ramach zajęć szkolnych, wycieczek krajoznawczych,
- współpraca z regionalnymi instytucjami kultury (muzea, domy kultury),

- wsparcie gmin w budowie infrastruktury turystycznej,
- kontrola oznakowania i stanu szlaków turystycznych,
- współpraca z właścicielami i użytkownikami cenniejszych obiektów zabytkowych celem ułatwienia dostępu zwiedzającym, zwłaszcza w sezonie turystycznym.

4.2.6. Lokalna Strategia Rozwoju na lata 2023 – 2027 dla LGD „Dziedzictwo i Rozwój"

Dokument Lokalnej Strategii Rozwoju na lata 2023 – 2027 dla Lokalnej Grupy Działania „Dziedzictwo i Rozwój" obejmuje swoim zasięgiem gminy: Ciepielów, Gózd, Iłża, Jastrzębia, Jedlnia Letnisko, Kazanów, Pionki, Policzna, Przyłęk, Tczów, Zwoleń.
W rozdziale II przedmiotowego dokumentu w punkcie 2.3. podkreślono występowanie na obszarze działania LGD obiektów o dużej wartości historycznej i kulturowej w tym dość znacznej ilości zabytków sakralnych. Zwrócono uwagę na unikalne dziedzictwo kulturowe związane m.in. z postacią Jana Kochanowskiego. Wspomniano o wspólnych korzeniach i podobnych tradycjach historycznych.
W analizie SWOT w części dot. mocnych stron wskazano m.in. na obecność zabytków w rejestrze konserwatorskim oraz w ewidencji gmin. W tym miejsc związanych z poetą Janem Kochanowskim, jak również kapliczek, kościołów, muzeów jako obiektów o potencjalnej atrakcyjności turystycznej. Zasygnalizowano bogate dziedzictwo historyczne i zasoby przyrodniczo-krajobrazowo- kulturowe regionu. Natomiast za jedną ze słabych stron uznano zły stan obiektów zabytkowych zlokalizowanych na terenie działania LGD „Dziedzictwo i Rozwój" .

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

5.1 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE GMINY.

5.1.1. Strategia Rozwoju Gminy Zwoleń na lata 2018-2028.

Strategia Rozwoju Gminy Zwoleń na lata 2018-2028 jest najważniejszym dokumentem samorządu gminy, określającym obszary, cele i kierunki rozwoju społeczno - gospodarczego miasta i gminy wraz z wyznaczeniem priorytetów lokalnej polityki rozwoju.

W opracowaniu przedstawiono szczegółowy raport o stanie gminy w wielu aspektach: społecznym, gospodarczym, przestrzennym (w tym dziedzictwo kulturowe i turystyka) jak również przyrodniczym.

Na podstawie w/w raportu przygotowano analizę SWOT, w której wskazano m.in.:

<u>Słabe strony przedmiotowego obszaru (w sferze turystycznej i społecznej):</u>

- Słaba reklama i promocja walorów turystycznych gminy

- Słabo rozwinięta baza turystyczna
- Zdegradowane centrum miasta
- Obiekty publiczne wymagające remontu
- Brak osobnego pomieszczenia lokalowego dla Muzeum Regionalnego

Na podstawie w/w diagnozy stanu gminy oraz analizy SWOT określono:

Nadrzędny cel rozwoju gminy Zwoleń:

„GMINA ZWOLEŃ OBSZAREM INWESTYCJI I PRZEDSIĘBIORCZOŚCI GOSPODARCZEJ, PRZYSTANIĄ SPOKOJU I WYPOCZYNKU DLA SPRAGNIONYCH BOGACTWA PRZYRODY I MIEJSCOWEJ KULTURY, SPRZYJAJĄCA WZROSTOWI JAKOŚCI ŻYCIA MIESZKAŃCÓW"

Określono osiem celów strategicznych, z których pod względem ochrony dziedzictwa kulturowego, jego promocji oraz wykorzystania w celach społecznych i turystycznych najważniejsze to:

Rozwój Oświaty i Kultury
Cel operacyjny: Ochrona dziedzictwa kulturowego.

Zadania:

- Organizacja imprez kulturalno-oświatowych kultywujących miejscową tradycję i kulturę.

- Ochrona zabytków kultury materialnej.

- Promocja miejsc oraz obiektów zaliczanych do dziedzictwa kulturowego gminy.

- Stworzenie przejrzystego sytemu informacji o istniejących zasobach kulturowych znajdujących się na terenie gminy.

- Modernizacja obiektów związanych z dziedzictwem kulturowym.

Rozwój turystyki, sportu i rekreacji
Cel operacyjny: Rozbudowa bazy turystycznej.

Zadania:

- Wyznaczanie i zagospodarowanie ścieżek rowerowych i pieszych.

- Wydawanie folderów (informatorów) na temat walorów turystycznych gminy.

- Stworzenie reklamy i promowanie gminy mającej na celu przyciągnięcie turystów z innych miejscowości np. z Kazimierza Dolnego.

- Organizowanie i udział w imprezach (targi turystyczne, edukacyjne).

5.1.2. Studium Kierunków i Uwarunkowań Zagospodarowania Przestrzennego Miasta i Gminy Zwoleń

Polityka przestrzenno-planistyczna gminy zawarta jest w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Zwoleń , które zostało uchwalone przez Radę Miasta i Gminy Zwoleń Uchwałą Nr XXXVI/245/2021 z dnia 29.03.2021r.

W przedmiotowym dokumencie uwzględnia się między innymi uwarunkowania wynikające w szczególności ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej oraz co najważniejsze obszary i zasady ich ochrony. W zapisach powyższego opracowania dotyczących zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wykonano uzupełnienia wykazu obiektów zabytkowych ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków. Uporządkowano numerację i opis haseł. Jak również wyrysowano na załączniku graficznym zasięg strefy ochrony konserwatorskiej śródmieścia miasta Zwolenia zgodnie z obowiązującym dla miasta miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego.

5.1.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Miasta Zwoleń został uchwalony w dniu 25.11.2003r., uchwałą nr XIII/95/2003 Rady Miejskiej w Zwoleniu.

Ochrona dziedzictwa kulturowego została ujęta w § 7.

Na obszarach stref ujętych w § 6 ust.3-27 obowiązują następujące wymogi w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego:

- ochronie prawnej podlegają obiekty i obszary wpisane do rejestru zabytków, tj. kościół parafialny p.w. Podniesienia Krzyża w Zwoleniu z kaplicą cmentarną oraz park (podworski) w Zwoleniu do granicy administracyjnej ze Strykowicami Górnymi;
- za obiekty i obszary objęte ochroną konserwatorską, uznaje się: cmentarz przykościelny – ustanawia się 100 m strefę ochrony konserwatorskiej wokół obiektu, drzewostan prowadzący na cmentarz przykościelny, cmentarz katolicki - ustanawia się 150 m strefę ochrony konserwatorskiej, cmentarz żydowski /kirkut/, kapliczkę na ul. Radomskiej (?)- ustanawia się 50 m strefę ochrony konserwatorskiej, kompleks zabudowy Technikum Rolniczego w granicach parceli;
- wszelkie prace i roboty przy zabytkach oraz w obrębie stanowisk archeologicznych i ich stref ochrony, prace archeologiczne i wykopaliskowe wolno prowadzić tylko za zezwoleniem właściwych służb konserwatora zabytków;
- bez zezwolenia właściwego służb konserwatorskich nie wolno zabytków przerabiać, odnawiać, rekonstruować, konserwować, zabudowywać, odbudowywać, zdobić, uzupełniać, rozkopywać ani dokonywać żadnych innych zmian;

- ustala się strefę ochrony konserwatorskiej układu urbanistycznego dla krajobrazu kulturowego centralnej części miasta Zwoleń, w granicach według rysunku planu;
- w strefie ochrony konserwatorskiej ochronie podlega układ urbanistyczny, to jest historyczny układ rynku z wybiegającymi z jego naroży ulicami wraz z drzewostanem parkowym (?) oraz zabudową pierzei rynku /do dwóch kondygnacji/, parterową zabudową ulicy Krakowskiej i Staropuławskiej, jak również pojedyncze obiekty o charakterze zabytkowym, według szczegółowych postulatów służb konserwatorskich;
- gabaryty i charakter nowej zabudowy w strefie ochrony konserwatorskiej powinien być dostosowany do skali urbanistycznego zespołu zabytkowego oraz posiadać cechy rodzimej architektury, z zastosowaniem wytycznych i postulatów służb konserwatorskich;
- w strefie ochrony konserwatorskiej działania inwestycyjne prowadzi się w porozumieniu i po akceptacji służb konserwatorskich, według obowiązujących przepisów szczególnych i odrębnych .

Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Zwoleń uchwalona została dn. 29.01.2009 r. uchwałą nr XXXIII/264/2009 Rady Miejskiej w Zwoleniu.

Dotyczy terenów o funkcji mieszkalnictwa jednorodzinnego i komunikacji lokalnej, zlokalizowanych w rejonach ulic: Armii Krajowej, Wojska Polskiego, Żeromskiego i Słowackiego. Ochrona dziedzictwa kulturowego została ujęta w § 8.

Ogólne zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków:

- W przypadku lokalizacji nowych inwestycji związanych z wykonywaniem robót ziemnych we wskazanych przez odpowiedni organ rejonach zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych, projekty tych inwestycji należy uzgadniać z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków lub organem działającym w jego imieniu zgodnie z właściwością terytorialną.
- Poza rejonami, o których mowa w ust. 1, w przypadku odkrycia podczas robót ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem, należy:

a/ wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;
b/ zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;
c/ niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków lub organ działający w jego imieniu zgodnie z właściwością terytorialną, a jeśli nie jest to możliwe, Burmistrza Zwolenia.

- Zgodnie z przepisami prawa o ochronie dóbr kultury, wstrzymanie robót, o którym mowa w ust. 2 pkt a/ winno trwać do czasu uzyskania decyzji wojewódzkiego

z właściwością terytorialną) o sposobie dalszego postępowania z odkrytym przedmiotem, lub w razie nie dokonania przez konserwatora odpowiednich oględzin przedmiotu – nie więcej niż 5 dni.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Zwoleń uchwalony został dn. 25.11.2003r., uchwałą nr XIII/96/2003 Rady Miejskiej w Zwoleniu.

Ochrona dziedzictwa kulturowego została ujęta w § 8.
Na obszarach stref ujętych w § 6 ust.3-18 obowiązują następujące wymogi w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego:

- ochronie prawnej podlegają obiekty i obszary wpisane do rejestru zabytków, tj.: w Jasieńcu Soleckim:

  - park pałacowy, kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP,

  w Sycynie:

  - resztówka zespołu dworskiego

- za obiekty i obszary objęte ochroną konserwatorską , uznaje się m.in.: kapliczkę i krzyż przydrożny we wsi Koszary ze strefą 50 m , kapliczkę we wsi Męciszów ze strefą 50 m, dwa krzyże przydrożne we wsi Strykowice Górne ze strefami 50 m.
- wszelkie prace i roboty przy zabytkach oraz w obrębie stanowisk archeologicznych i ich stref, prace archeologiczne i wykopaliskowe, wolno prowadzić tylko za zezwoleniem właściwych służb konserwatora zabytków.
- bez zezwolenia właściwego służb konserwatorskich nie wolno zabytków przerabiać, odnawiać, rekonstruować, konserwować, zabudowywać, odbudowywać, zdobić, uzupełniać, rozkopywać ani dokonywać żadnych innych zmian.
- gabaryty i charakter nowej zabudowy w strefie ochrony konserwatorskiej powinien być dostosowany i posiadać cechy rodzimej architektury.
- w strefie ochrony konserwatorskiej działania inwestycyjno-budowlane prowadzi się w porozumieniu i po akceptacji służb konserwatorskich , według obowiązujących przepisów szczególnych i odrębnych.

5.2.CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW I ANALIZA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA i GMINY ZWOLEŃ.

5.2.1.Charakterystyka Miasta i Gminy Zwoleń.

Miasto i Gmina Zwoleń położona jest w powiecie zwoleńskim, usytuowana jest w południowo- wschodniej części województwa mazowieckiego. Sąsiaduje od północy z gminami Pionki i Policzna; od zachodu z gminami Gózd i Tczów; od południa z gminami Kazanów i Ciepielów, od wschodu z gminami Przyłęk i Chotcza. Gmina zajmuje obszar 160,12 km^2. W skład gminy wchodzi 28 sołectw i miasto (54 miejscowości). Odległość od Radomia

wynosi ok. 30 km, od Warszawy ok. 100 km. W Zwoleniu krzyżują się drogi krajowe: nr 12 Radom- Lublin oraz nr 79 Warszawa - Sandomierz. Układ komunikacyjny uzupełniają: droga wojewódzka nr 787 Pionki Zwoleń oraz drogi powiatowe i gminne.

Przyroda

Gmina Zwoleń położona jest w Regionie Niżu Środkowoeuropejskiego, w obszarze Nizin Środkowopolskich, w obrębie Wzniesień Południowo – Mazowieckich, we wschodniej części Równiny Radomskiej na pograniczu Niziny Mazowieckiej i Wyżyny Małopolskiej. Teren jest równinny (równina denudacyjna), płaski (z wydmami w północnej i południowej części gminy. Sieć rzeczną o charakterze nizinnym tworzą rzeki: Zwolenka, lewobrzeżny dopływ Wisły - biorąca swój początek na terenie gminy Zwoleń, Piątkowy Stok - dopływ Zwolenki i Plewka. Gmina Zwoleń jest gminą miejsko – wiejską o charakterze rolniczym. Użytki rolne stanowią ok. 70% powierzchni gminy. Gmina Zwoleń posiada średnią lesistość. Lasy na obszarze gminy zajmują 25,6% ogółu powierzchni gminy. Nie występuje ciężki przemysł. Są to w większości grunty Lasów Państwowych Nadleśnictwa Zwoleń. Największy i najcenniejszy jest kompleks leśny w północno- zachodniej części gminy. Łączy się on z mniejszym obszarem leśnym w południowo- zachodniej części gminy na wschód od Karolina. Te dwa kompleksy wchodzą w skład leśnego kompleksu promocyjnego „Lasy Puszczy Kozienickiej".

Obiekty i obszary objęte ochroną:

- Na terenie Puszczy Kozienickiej, w części wchodzącej w obszar gminy Zwoleń utworzono Obszar Chronionego Krajobrazu „Dolina rzeki Zwolenki" o powierzchni 5040 ha. Teren ten, zwłaszcza w środkowym i dolnym biegu rzeczki, odznacza się szczególnie dużymi walorami przyrodniczymi i krajobrazowymi. Rzeka, silnie meandrując w wąskiej dolinie, tworzy malownicze zakola. W dolinie rzeczki, posiadającej liczne torfianki, ukształtował się niepowtarzalny układ specyficznych środowisk, nie występujących w innych dolinach rzecznych w regionie.

- Zespół Przyrodniczo–Krajobrazowy „Sycyna", utworzony w 2003 r. Zespół ma powierzchnię 22,6 ha (z otuliną o powierzchni 48,4 ha). Ochroną objęto pozostałości dawnego założenia parkowo-dworskiego oraz fragment rzeki Sycynki stanowiącej prawobrzeżny dopływ Zwolenki.

- Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk „Dolina Zwolenki" (obszar sieci Natura 2000)

- Rezerwat „Ługi Helenowskie" utworzony w 1985 r. o powierzchni 93,56 ha, znajduje się na terenie nadleśnictwa Zwoleń. Ochroną objęte są rzadkie siedliska torfowiskowe.

- Rezerwat „Miodne" o powierzchni 20,38 ha utworzony w 1985 r., znajduje się na terenie gminy Zwoleń. Ochronie podlega fragment lasu mieszanego z naturalnym skupiskiem buka.

- Północno-zachodni fragment gminy znajduje się w obszarze Kozienickiego Parku Krajobrazowego. Z terenem Parku w dużej części pokrywa się obszar Leśnego

Kompleksu Promocyjnego „Lasy Puszczy Kozienickiej”. Został utworzony w 1994 roku na powierzchni 29 927 ha na terenie Nadleśnictwa Kozienice i części nadleśnictw Radom i Zwoleń.

- Użytki ekologiczne zajmują powierzchnię 39,7 ha. Znajdują się na terenie nadleśnictwa Zwoleń w części zachodniej i północnej

Turystyka

Miasto i Gmina Zwoleń stanowi obszar atrakcyjny pod względem atrakcji turystycznych: ciekawe zabytki, obszary cenne przyrodniczo, miejsca historyczne. Przez ostatnie lata były podejmowane liczne działania i inicjatywy mające na celu zwiększenie ruchu turystycznego oraz promocję miasta i gminy Zwoleń, głównie w związku z bogatym dziedzictwem historycznym Jana Kochanowskiego.

Przez teren gminy przebiega wiele wytyczonych i oznakowanych szlaków turystycznych ważniejsze z nich to między innymi:

Szlaki piesze

Szlak zielony	57.5 km;

Szlak zielony przebiega przez miejscowości Głusiec - Opactwo - Sieciechów - Garbatka - Krępiec - Pionki PKP - Mireń - Sucha - gajówka Miodne - Koszary – Zwoleń. Szlak atrakcyjny przyrodniczo. Przebiega południowym fragmentem puszczy kozienickiej przez rezerwat „Miodne”. Na koniec pozostają zabytki Zwolenia.

Szlak żółty	20.8 km;

Czarnolas - Policzna - Sucha - Linów - nadleśnictwo Zwoleń (Miodne PKS) Szlak wyznakowany w 1980r. – biegnie południową częścią Puszczy Kozienickiej, rezerwatem „Miodne”. Na trasie: Muzeum Jana Kochanowskiego w Czarnolesie, zabytki w Czarnolesie i Policznie oraz inne ślady związane z poetą Janem Kochanowskim.

Szlak niebieski	107.km

Janowiec - Polesie Wojszyńskie - Leokadiów - Czarnolas - Garbatka - Kociołki - Kozienice - Łuczynów - Chodków - Studzianki Pancerne - Trzebień - Magnuszew – Mniszew. Szlak wyznakowany jest przez nieżyjącego już dziś działacza radomskiej turystyki, Witaliusza

Demczuka. Poza atrakcjami przyrodniczymi na trasie występują liczne, interesujące zabytki architektury: w Janowcu, Gródku, Czarnolesie, Kozienicach, Trzebieniu i Magnuszewie.

Szlaki tematyczne

Szlak rodu Kochanowskich

Szlak tematyczny jako projekt unijny został zrealizowany w 2014 roku w partnerstwie przez Parafię Rzymskokatolicką p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu, Diecezję Radomską, Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu, Gminą Zwoleń, Powiat Zwoleński. Obejmuje on sześć kościołów (m.in. w Radomiu, parafialny w Przytyku i w Skrzynnie), zespół dawnego Opactwa Benedyktyńskiego w Sieciechowie, zespół dworski Kochanowskich w Czarnolesie (XIX w.), obelisk w Sycynie (1621 r.), park podworski (XVIII-XIX w.), zespół dworski w Zameczku k. Przytyka (XIX w.).

Szlak Doliny rzeki Sycynki i Zwolenki

- W ramach projektu pn. ,, Sycyna – wokół gniazda ojczystego Jana Kochanowskiego", zrealizowanego w 2014 r. przez Powiat Zwoleński, wyznaczono wielofunkcyjny szlak turystyczny obejmujący tereny doliny Sycynki i Doliny Zwolenki (Natura 2000)

Szlak Książąt Mazowieckich

- Szlak obejmuje całe historyczne Mazowsze. Odwołuje się do wspólnej dla ponad 100 miejscowości historii (w tym Zwolenia), gdy Mazowsze przez 300 lat było niezależnym księstwem. Łączy miejscowości, w których pozostały pamiątki w postaci zabytków architektury takich jak: zamki, grody oraz zabytki sztuk i bogata tradycja.

Szlak Sakralne perły Mazowsza

- Szlak kulturowy w skład którego wchodzą Sakralne perły Mazowsza. Obejmuje on miedzy innymi kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu.

Szlak rowerowy

Szlak zielony	38,4 km

Trasa: Brzóza – Przejazd – rezerwat Zagożdżon – Augustów – Pionki – Suskowola – Sucha – Koszary – Zwoleń.

Szlak niebieski	50,35 km

Świerże (prom) – rez. Góźdź – Cztery Kopce – rezerwat Zagożdżon – Augustów – Januszno – Żytkowice PKP – Brzustów – Anielówka – Jedlanka - Zwoleń.

5.2.2. RYS HISTORYCZNY MIASTA i GMINY ZWOLEŃ.

Zarys historii administracyjnej Miasta i Gminy Zwoleń.

W okresie I Rzeczpospolitej teren obecnej gminy Zwoleń położony był na terenie ziemi sandomierskiej w powiecie radomskim. Powiat ten utworzono w ziemi sandomierskiej w drugiej połowie XIV wieku w okresie reform administracyjnych Kazimierza III Wielkiego. Od 1471 roku (reforma administracyjna Kazimierza Jagiellończyka), obszar gminy znajdował się w granicach administracyjnych województwa sandomierskiego.

W 1571 roku król Zygmunt August wydzielił ze starostwa radomskiego grodowego, niegrodowe starostwo zwoleńskie, które obejmowało miasto Zwoleń, folwark zwoleński, Bartodzieje, Rawicę, Suchą, Suską Wolę. W 1 połowie XVII wieku wyłączono z niego Rawicę, a dołączono Tczów. Kolejno starostami zwoleńskimi byli: Jan Bogusz, Bernard Bogusz, Krzysztof Bogusz, Anna z Bobrku, Mikołaj Oleśnicki, Jan Karol Tarło, Stanisław Witkowski, Marcin Nieborowski, Jan Rzepecki, Anna Kozicka, Stefan Petru, Jakub Chalapiński, Stanisław Chomętowski, Dorota Chomętowska, Adam Tarło i Józef Potkański. W 1767r. starostwo zwoleńskie za zgodą króla Stanisława Poniatowskiego wykupił Kanut Dłuski, który był jego właścicielem do 1802r. Po III rozbiorze Polski teren gminy Zwoleń znalazł się w granicach Królestwa Galicji i Lodomerii jako ziemie Galicji Zachodniej monarchii habsburskiej, w cyrkule radomskim. Dawne dobra królewskie zaborca austriacki sprzedał lub przejął jako rządowe. Po bitwie pod Raszynem, 19 kwietnia 1809 roku i podpisaniu pokoju w Schonnbrun 14 października 1809r., ziemie Galicji Zachodniej włączone zostały do Księstwa Warszawskiego. Do roku 1815 teren dzisiejszej gminy Zwoleń znajdował się w departamencie radomskim w Księstwie Warszawskim. Po podpisaniu pokoju wiedeńskiego w 1815r. terytorium dzisiejszej gminy Zwoleń weszło w skład Królestwa Polskiego w województwie sandomierskim, obwodzie radomskim i powiecie kozienickim. Reformy administracyjne przeprowadzone po 1837r. w Cesarstwie Rosyjskim zmieniły przynależność przedmiotowego obszaru do guberni sandomierskiej w powiecie radomskim i obwodzie radomskim. W latach 1867-1918 powyższy teren znajdował się w guberni radomskiej i powiecie kozienickim. W skutek represji po powstaniu styczniowym Zwoleń utracił prawa miejskie w 1870 roku. Po odzyskaniu niepodległości gmina Zwoleń weszła w skład województwa kieleckiego w powiecie kozienickim. Prawa miejskie odzyskał Zwoleń w 1925r. W czasie II wojny światowej teren gminy należał do Generalnej Guberni w dystrykcie radomskim. Po 1945r. teren gminy wraz z miastem Zwoleń należał administracyjnie do powiatu kozienickiego w województwie kieleckim. Od 1954r. i wprowadzeniu tzw. Gromadzkich Rad Narodowych teren gminy funkcjonował w powiecie zwoleńskim w gromadzie Strykowice w województwie kieleckim. W roku 1970 powstała gromada Zwoleń.

Trzy lata później powstała gmina Zwoleń i wydzielone miasto Zwoleń jako odrębna jednostka terytorialna dotychczasowego miasta funkcjonującego w powiecie zwoleńskim. W 1975r. wprowadzoną reformą administracyjną zniesiono podział na struktury powiatowe, a Gmina Zwoleń znalazła się w województwie radomskim i funkcjonowała jako zupełnie nowa jednostka terytorialna Miasto i Gmina Zwoleń. Reforma administracyjna w 1999r. zmieniła

przynależność administracyjną Miasta i Gminy Zwoleń, która weszła w skład województwa mazowieckiego w powiecie zwoleńskim.

Historia Miasta i Gminy Zwoleń

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie ziemi zwoleńskiej pochodzą z epoki paleolitu i związane są z pobytem człowieka neandertalskiego (patrz rozdział zabytki archeologiczne). We wczesnym okresie monarchii piastowskiej obszar ten znajdował się na terenie kasztelanii sieciechowskiej. Rozwój gospodarczy, powstawanie sieci osadniczej we wczesnym średniowieczu zawdzięczały istnieniu traktowi handlowemu Radom – Sieciechów. Spory dynastyczne w łonie monarchii piastowskiej na przełomie XII i XIII wieku, najazdy ruskie i mongolskie oraz zniszczenie Sieciechowa przyczyniły się do zahamowania osadnictwa na omawianym terenie oraz wzmocnienie Radomia jako grodu centralnego dla ziemi zwoleńskiej. Początek rozwoju gospodarczego i politycznego ziemi zwoleńskiej w XIV stuleciu nastąpił wraz z panowaniem Władysława Łokietka, którego reformy administracyjne wiązały się z Radomiem jako stolicą powiatu w ziemi sandomierskiej. Najazdy Litwinów w 2 połowie XIV wieku i zniszczenie grodów obronnych wzdłuż Wisły wymusiło lokalizację nowych osad i powstanie nowych traktów we wschodniej części Puszczy Jedleńskiej. Kluczowe znaczenie miało otwarcie szlaku handlowego z Rusią Halicką i nowa lokacja Radomia na prawie magdeburskim w II poł. XIV w., który stał się prężnym ośrodkiem władzy. Trakt handlowy łączący Ruś Halicko – Włodzimierską ze Śląskiem przebiegający przez Lublin do Radomia stał się nową osią osadniczą na omawianym terenie w XIV stuleciu.Położenie na trakcie handlowym przyczyniło się do powstania miasta Zwoleń. Został on lokowany na prawie magdeburskim przez króla Władysława Jagiełłę 20 lutego 1425 roku na terenie wsi Gotardowa Wola, a wójtem został kasztelan łęczycki Jan Cielątko z Lisina. Około 1428r. zrezygnował z wójtostwa i Zwoleń przeszedł pod zarząd starostów radomskich. 2 połowa XV wieku była okresem rozwoju miasta. W 1488r. król Kazimierz Jagiellończyk umożliwił utworzenie w Zwoleniu dwóch jarmarków rocznie tj. na Boże Ciało i Święto Podwyższenia Krzyża Świętego. Z lat 80-tych XV stulecia pochodzą informacje dotyczące istnienia w miejscowości kościoła p.w. Św. Krzyża i św. Katarzyny. Od 1494 roku w mieście działała szkoła parafialna, która z czasem osiągnęła wysoki poziom.

W tym czasie w mieście było około 1000 mieszkańców. Wiek XVI przyniósł największy rozwój miasta pomimo pożarów w latach 1546 i 1558, które zniszczyły dużą część jego zabudowy. Dzięki decyzjom królewskim i zwolnieniom podatkowym możliwa była jego odbudowa. Po 1558 roku zaczęto budowę murowanego kościoła, następnie ratusza. W 2 połowie XVI wieku Zwoleń liczył 1650 mieszkańców, podlegał władzy starostów radomskich. W 1597 roku wybudowano szpital dla ubogich wraz z kościołem św. Anny, pełniącego funkcję kościoła szpitalnego stanowiącego prepozyturę, na czele której stanął ksiądz Stanisław z Mościsk. Rejestr poborowy z 1554r. wymienia w Zwoleniu : 16 szewców, 8 kołodziejów, 7 rzeźników. W 1555r. miasto uzyskało prawo zezwalające na powstanie cechów rzemieślniczych. W 1557r. zezwolono w Zwoleniu na utworzenie trzeciego jarmarku na dzień św. Magdaleny. XVI stulecie to początek osadnictwa żydowskiego na ziemi zwoleńskiej. W 1587r. Żydzi

zwoleńscy zostali zrównani w prawie handlu z mieszczanami zwoleńskimi. Przywileje te potwierdzone zostały w 1591r. Ważnym aktem prawnym mającym znaczenie w rozwoju miasta był dokument wydany w 1571r. przez króla Zygmunta Augusta, wyodrębniający ze starostwa radomskiego Zwoleń, Bartodzieje, Rawicę, Suchą, Suską Wolę oraz Tczów i utworzenie z nich starostwa zwoleńskiego, zarządzanego podkomorzego lubelskiego Jana Bogusza. Teren starostwa został powiększony w 1591r. o wieś Brzezinki. Pomimo pożaru w 1615r. Zwoelnia liczba ludności nie spadła drastycznie i wynosiła w 1 połowie XVII stulecia około 2400 mieszkańców. Miasto rozwijało się m.in. dzięki przywilejom cechowym Zygmunta III Wazy. 2 połowa XVII wieku to okres całkowitego upadku miasta spowodowanego wojną polską-szwedzką oraz epidemią dżumy, która wybuchła w 1652 roku. Największe straty zanotował Zwoleń na przełomie lat 1656/1657. Wskutek zniszczeń dokonanych przez Szwedów, wojska księcia siedmiogrodzkiego Jana Rakoczego oraz przemarszu wojsk polskich, jak również pożaru, w 1659r., Zwoleń zanotował 50%-wy spadek liczby ludności. Tragiczny obraz sytuacji Zwolenia dopełniły wojny domowe i walki stronnictw politycznych po abdykacji Jana Kazimierza: rokoszu Lubomirskiego oraz konfederacji gołąbskiej. Teren ziemi zwoleńskiej stał się widownią walk wojsk królewskich i jego antagonistów dowodzonych przez Jerzego Sebastiana Lubomirskiego; a następnie pomiędzy profrancusko nastawionym stronnictwem pod wodzą hetmana wielkiego koronnego Jana Sobieskiego oraz wojskami królewskimi o orientacji prohabsburskiej. 23 sierpnia 1671r. w Zwoleniu odbył się zjazd antykrólewski pod wodzą Krzysztofa Grzymułtowskiego. Rok później 7 grudnia 1672 roku udające się w kierunku Łowicza wojska Jana Sobieskiego usunęły ze Zwolenia konfederatów gołąbskich. Lata 80-te i 90-te XVII wieku to okres względnej stabilizacji i rozwoju miasta, co zostało potwierdzone przez przywileje królewskie wydane przez Jana III Sobieskiego w dniu 20 listopada 1679r. Elekcja dynastii saskiej wprowadziła Rzeczpospolitą Obojga Narodów w orbitę ambicji politycznych dynastii Wettinów.

Sytuacja gospodarcza i polityczna wiązała się ściśle z prowadzoną przez Wettinów wojną północną z lat 1701-1721. Szwedzi, w 1702r. zrabowali mieszkańców i spalili część zabudowy. W latach 30-stych XVIII stulecia Zwoleń zamieszkiwało 750 osób, a znaczna część miasta nie była zagospodarowana. Miasto uzyskało pozwolenie na cztery dodatkowe jarmarki w 1723r. 17 XII 1748r. król August III Sas, potwierdził prawa Żydów zamieszkałych w Zwoleniu. Druga połowa XVIII przyniosła wzrost liczby ludności. Zwiększyło się również znaczenie ludności żydowskiej, która przejęła wykonywanie wybranych zawodów rzemieślniczych, a jej przywileje potwierdził dokument króla Stanisława Augusta Poniatowskiego wydany w dniu 9 czerwca 1765r. Miasto rozwijało się dzięki zniesieniu prawa propinacji.W 1767r. powołano szkołę parafialną dzięki proboszczowi Stanisławowi Miniockiemu. W 1787r. powołano dla Radomia i Zwolenia Komisję Dobrego Porządku. Po III rozbiorze Polski Zwoleń znalazł się w granicach Cesarstwa Austrii. W okresie wojen napoleońskich armia polska prowadziła działania zaczepne i wyparła Austriaków z miasta. Na początku lipca z wojskami polskimi stacjonował w Zwoleniu książę Józef Poniatowski oraz generał Jan Henryk Dąbrowski. Na mocy pokoju zawartego z Austrią w Wiedniu miasto włączono do Księstwa Warszawskiego. W okresie powstania listopadowego miasto zostało dotkliwie zniszczone przez Rosjan. Na przełomie lutego i marca 1831 trwały walki o Zwoleń. W marcu nastąpiła kontrofensywa wojsk polskich i koncentracja korpusu gen. Józefa Sierowskiego. Stacjonował tu 11 pułk

piechoty pod dowództwem Franciszka Młokosiewicza. W sierpniu 1831 klęskę powstania dopełniła epidemia cholery przez którą śmierć poniosło 80 mieszkańców miasta. Pomimo upadku powstania miasto przeżywało rozwój.

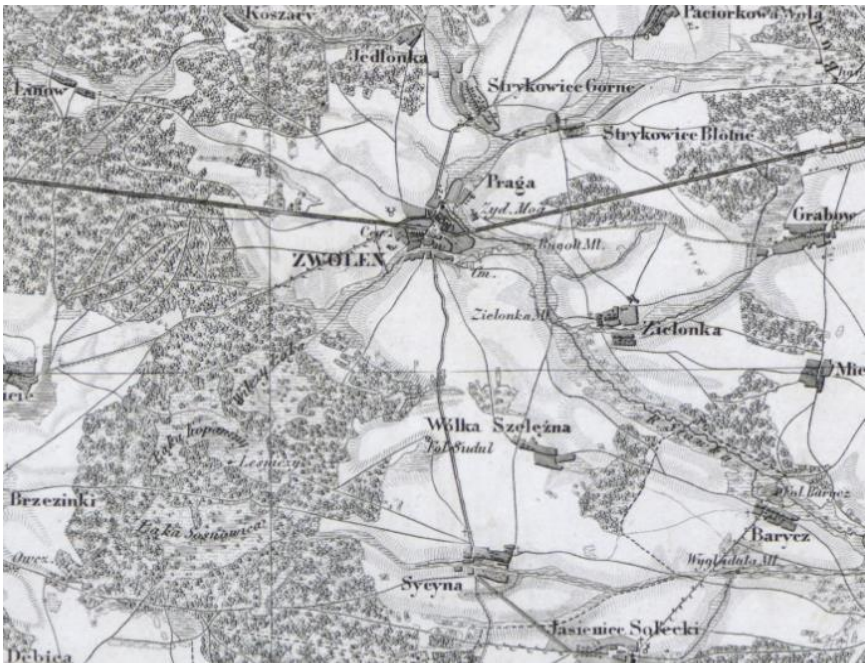

Zwoleń i okolice na tzw. mapie kwatermistrzowskiej z 1843r.
Źródło - https://bg.uwb.edu.pl/TKKP/?mapa=5_6

Na przełomie lat 30 i 40 – tych XIX stulecia oddano do użytku drogę Zwoleń – Puławy, wybrukowano rynek miejski, powstała pierwsza apteka. Rozwoju miasta nie zahamowała nawet epidemia cholery, która wybuchła w 1864r. W okresie powstania styczniowego najintensywniejsze działania powstańcze na tym obszarze miały miejsce w marcu 1863r. Powstańcy pod dowództwem majora Dionizego Czachowskiego czwartego marca 1864 roku zajęli Zwoleń. Walki trwały do końca kwietnia wiążąc siły rosyjskie na terenie Puszczy Kozienickiej. Dotkliwe straty zadali Rosjanom Polacy 15 maja 1864 roku, kiedy to garnizon rosyjski uciekł przed Polakami. Po upadku powstania Zwoleń stracił w 1869 roku prawa miejskie. W 1899r. powołano Ochotniczą Straż Pożarną. W końcu XIX stulecia liczba ludności wynosiła 6011 osób, otwarto bibliotekę miejską i szkołę dwuklasową dla dziewcząt. W okresie I wojny światowej 8 października 1914 roku wojska niemieckie zajęły Zwoleń, a 19 października przez miasto przeszły legioniści I Brygady pod dowództwem majora Edwarda Rydza Śmigłego. Uczestniczyły one w bitwie pod Laskami i Anielinem dowodzonej przez brygadiera Józefa Piłsudskiego. W 1915 roku Zwoleń ponownie opanowali Niemcy przekazując zarząd nad miastem Austriakom. Mieszkańcy Zwolenia odpowiedzieli na apel nowo utworzonych Polskich Sił Zbrojnych i włączyli się licznie w walkę zbrojną zakończoną odzyskaniem przez Polskę niepodległości w 1918 roku. W początkach II Rzeczpospolitej miasto zamieszkiwało 7198 osób. 10 czerwca 1925 roku Zwoleń odzyskał prawa miejskie. Urząd burmistrza sprawował Stanisław Musielewicz. W 1931r. liczba mieszkańców wynosiła 8757 by wzrosnąć do liczby 9500 w 1939r. Druga wojna światowa przyniosła ogromne straty państwu polskiemu, a w Zwoleniu zagładę ludności żydowskiej oraz ogromne zniszczenia materialne. Już we wrześniu 1939r. miasto zostało zbombardowane. W końcu października

Zwoleniu powstało getto, którego ostateczną likwidację przeprowadzono 29 września 1942r. Jego mieszkańców wywieziono do Treblinki. Obrazu zniszczeń dopełniły mordy na ludności polskiej jakich dopuszczali się Niemcy w 1944r. W styczniu tego roku aresztowano Józefa Cieszkowskiego i Władysława Kaczyńskiego, dowódców zwoleńskiego oddziału Armii Krajowej. 7 kwietnia 1944 roku podczas publicznej egzekucji rozstrzelano 20 osób. W maju aresztowano członków zwoleńskiej AK. W odwecie za działalność partyzancką Niemcy 19 czerwca 1944r. zamordowali 42 osoby.

Historia miasta Zwolenia z uwzględnieniem rozwoju przestrzennego i urbanistycznego.

W dziejach Zwolenia można wyszczególnić 4 podstawowe fazy rozwoju przestrzenno-urbanistycznego.

I faza: od lokacji w 1425r. – do pocz. XIX w.

II faza: XIX w.- do wybuchu I wojny światowej w 1914r.

III faza: okres międzywojenny i II wojnę światową,

IV faza: od zakończenia II wojny światowej.

I faza

W 1425 roku Zwoleń uzyskał przywilej założenia miasta na prawie magdeburskim na gruntach wsi Gotardowa Wola. Miasto powstało na prawym brzegu rzeki Zwolenki, na terenie lekko opadającym ku północy i wschodowi z uwzględnieniem głównego szlaku Radom - Kazimierz i Kozienice - Kraków. Osadnictwo zwoleńskie ograniczały warunki terenowe: bagniste doliny Zwolenki (od północy) i Piątkowego Stoku (od południa). Na to została nałożona regularna siatka planu miasta. Powstał układ szachownicowy z prostokątnym rynkiem w kierunku wschód - zachód (prawdopodobnie powtarzał on dawny plac targowy wsi Gotardowa Wola), wychodzącymi z jego naroży ulicami, prostokątnymi, wydłużonymi działkami. Nazwy ulic wymienione są w dokumencie z 1567 roku: ul. Kościelna, Szewska, Krakowska, Tylna, Tatkowska, Bartodziejska i Radomska. Zwoleń był miastem otwartym, handlowym. Przy rynku występowała zwarta, parterowa zabudowa, poza nim rozproszona wzdłuż ulic miejskich. Wszystkie budynki były wykonane z drewna, w tym kościół parafialny i dom urzędniczy (ratusz). W 1532 roku posiadał 166 domów, w 1564 roku- 221 domów, w 1567 roku 245 domów. Istniały młyny, postrzygalnia sukna, karczma i łaźnia. Dynamicznie rozwijała się zabudowa przy ul. Radomskiej (główny szlak wschód- zachód), o czym świadczy wybudowanie w końcu XVI w. kościoła św. Anny i szpitala, jak i w kierunku na Kraków i Kazimierz (ul. Lubelska). W części południowej miasta ukształtował się obszar zamieszkały przez Żydów wraz z bożnicą. Zwoleń sąsiadowało z wsiami Strykowice Duże i Małe Zielonka, Sycyna, Barycz i Bartodzieje. W 1559 roku został w dużej części zniszczony w wyniku pożaru. Spłonął pierwszy kościół zwoleński, dom urzędniczy i większość zabudowy miejskiej. Po pożarze jednym z pierwszym wzniesionych budynków był murowany kościół parafialny istniejący do dziś (1560-1595), następnie murowany ratusz. Miejskie domy drewniane odbudowano. Mimo pożarów (następny zdarzył się w 1615 roku) pierwsze

W 1629 roku Zwoleń posiadał już 330 domów. Zwoleń miał dwa kościoły (kościół parafialny i św. Anny przy szpitalu), drewniany ratusz (murowany uległ zniszczony w wyniku pożaru), szpital, trzy młyny, browar z łaźnią i dworek królewski. W mieście utworzono cech rzemieślniczy skupiający rzemieślników o różnych profesjach. Miasto było przede wszystkim ośrodkiem rzemieślniczym produkującym na potrzeby ludności lokalnej. Najazd wojsk szwedzkich spowodował upadek miasta i stagnację nie tylko ekonomiczną, ale i przestrzenno - urbanistyczną. Aż do początku XIX wieku zabudowa miejska nie przekroczyła granic miasta, ukształtowanego od XV do-1 połowy XVII wieku. Liczna domów zmniejszyła się znacznie. W 1728 roku było 169 domów. W 1754 roku częściowo spłonął kościół parafialny. Ówczesny ks. Potkański odbudował świątynię i wystarał się o nowe wyposażenie. W wyniku kolejnego pożaru w 1800 roku zniszczonych zostało 105 domów oraz kościół św. Anny wraz ze szpitalem i budynek ratusza, który już nie został odbudowany. Po potopie szwedzkim zwiększył się jedynie napływ ludności żydowskiej, która uzyskała wiele przywilejów. W 1 połowie XVIII wieku powstawały pierwsze mieszkalne budynki murowane, wznoszone przez zamożne rodziny żydowskie.

II faza

Pierwsze lata XIX wieku nie przyczyniły się do wzbogacenia się miasta. Nie powstawały żadne urządzenia miejskie. Ruch budowlany był ograniczony do inwestycji mieszkańców pochodzenia żydowskiego. Mieszczanie – Polacy przestawali zajmować się handlem i rzemiosłem, przeszli do zajęć rolniczych. Cały handel przejęli Żydzi. W 1820 roku było 12 budynków murowanych i 206 drewnianych. W 1830 roku obszar miasta powiększył się, co stawiało go w rzędzie innych znacznych (pod względem obszaru) miast w regionie: Iłży, Solca nad Wisłą, Opoczna, Wierzbicy, ale nie wpłynęło to na rozwój miasta. Zwoleń pod względem obszaru samej zabudowy plasował się na końcu listy. W mieście w tym czasie nie było ani karczmy czy browaru. W okresie królestwa kongresowego i w związku z rozwojem przemysłu na ziemiach polskich, nowe inwestycje ominęły Zwoleń, który nie posiadał zaplecza surowcowego ani kapitałowego. Wskutek tego Zwoleń z czasem spadł do rzędu osad wiejskich. Niemniej jednak polepszenie sytuacji finansowej w królestwie przyniosło korzyści Zwoleniowi, który w 1855r. posiadał kilka ulic wybrukowanych i 17 murowanych domów, prawie wszystkie w rynku. W latach 30 - tych XIX wieku były próby regulacji. Ich wynikiem było jedynie częściowe wyprostowanie niektórych ulic. W tym czasie zabudowa miasta była luźna i porozrzucana: pierzeje rynku były zabudowane tylko częściowo. Większość zabudowy usytuowana była w północnej i zachodniej pierzei rynku oraz przy ul. Krakowskiej, Radomskiej i Kościelnej oraz w okolicy bożnicy i szkole żydowskiej. Zupełnie pozbawione zabudowy były ulice: Kozienicka, Kowalska, oraz północny odcinek Lubelskiej. Większość ulic zabudowana była jednostronnie.

Przez kolejne dziesięciolecia Zwoleń rozwijał się bardzo powoli. W latach 60-tych XIX wieku wzrosła liczba domów do 337, w większości drewnianych. Powodem występowania tak dużej liczby budynków drewnianych, mimo nakazów rządowych o stawianiu murowanych była zła sytuacja mieszczan, którzy w znacznej liczbie podejmowali się pracy tylko na roli. W latach 60-tych XIX wieku władze państwowe nakazywały budowę domów piętrowych przy rynku oraz użycie jako pokrycia dachów materiałów niepalnych. Domy drewniane powinny być

tynkowane. Zwoleń utracił prawa miejskie w 1869 roku. Z opisów miasta wysuwa się wniosek, ze jedynym budynkiem godnym uwagi był kościół parafialny. Znaczna liczba budynków było w złym stanie technicznym. Domy przyrynkowe nie różniły się od innych w miasteczkach regionu. Były wieloizbowe, często piętrowe, spełniały rolę sklepów, zakładów rzemieślniczych z zapleczami w postaci składów i magazynów. Zwoleń spłonął kolejny raz w 1880 roku. Pod koniec XIX wieku Zwoleń przedstawiał się następująco: Rynek był zabudowany murowanymi, często piętrowymi kamienicami. Poza tym osada była rozrzucona szeroko z drewnianą zabudową. W 1895 roku było 482 domów, w tym 34 murowane. Brakowało restauracji, hoteli czy innych tego typu budynków. Przełom wieków XIX i XX w związku z rozwojem kapitalizmu i uwłaszczeniem chłopów przyniósł nowe możliwości finansowe i pierwsze inwestycje przemysłowe. Powstał browar, olejarnia, niedosytnia, garbarnia i młyn. Wszystkie zakłady czerpały surowce z rolniczego obszaru gminy zwoleńskiej. W 1907 roku było 545 budynków, w tym 40 murowanych. Murowana była tez bożnica, szkoła, dom ludowy. Elewacje murowanych kamienic miały elementy eklektyczne, klasycyzujące. Wzrastało jednakże przede wszystkim budownictwo wiejskie, drewniane. Zaczęły działać w Zwoleniu urząd i sąd gminny oraz poczta. Czynna była szkoła podstawowa. Powstał też przytułek dla ubogich i zorganizowano ochotniczą straż pożarną. Niestety w tym samym roku (1907) wskutek kolejnego pożaru spłonęło 400 domów, zwłaszcza drewnianych. Pierwotny układ miasta zachował się bez zasadniczych zmian.

III faza

Działania wojenne w okresie I wojny światowej w małym stopniu dotknęły Zwoleń. W 1925 roku uzyskał ponownie prawa miejskie. Przyłączone zostały nowe tereny: Zwoleń Nowy, Poszpitalny, Poduchowny, wsie Praga i Kopciuchy oraz osada młynarska Rygułt (wymienione tereny wchodziły w skład miasta do 1869 roku). W okresie międzywojennym stale wzrastało zagęszczenie zabudowy. W porównaniu do początku XX w. liczba domów wzrosła do 728, a w 1931 roku do 991. Murowanych budynków było ponad 250. Przed samą wojną było 1000 domów. Domy murowane wznoszone były z kamienia lub cegły. Najokazalsze budynki znajdowały się przy rynku. Były piętrowe, zdarzały się i parterowe. Niestety działania wojenne z lat 1939-45 spowodowały ich zniszczenie. Przetrwało tylko kilka kamienic.

Mimo to można stwierdzić, że dominował charakterystyczny typ kamienicy, gdzie zastosowano na parterze półkoliście zamknięte okna i wejścia ujęte w pseudoboniowania. Przeważały dwu - trzyosiowe fasady. Posiadały przelotowe sienie, z których był dostęp do pomieszczeń sklepowych, do klatek schodowych oraz na tyły działek. Obok takich kamienic występowały inne rozwiązania, gdzie do sklepów wchodziło się bezpośrednio z ulicy. Okna i drzwi były wąskie. Trzeci typ to domy z zaakcentowaną facjatą od frontu (tego typu rozwiązania spotyka się też w domach drewnianych). Pozostałe domy drewniane niewiele różniły się od prostych chałup wiejskich. Największe zagęszczenie zabudowy zanotowano w kwartale żydowskim, Rynku, ul. Radomskiej i Lubelskiej. W latach 1922-1925 wzniesiono murowany kompleks budynków szkoły rolniczej przy ul. Wojska Polskiego. W latach 1925-1933 powstała remiza strażacka.

IV faza

Zniszczenia podczas II wojny światowej oraz odbudowa miasta przyniosła nowe rozwiązania urbanistyczne. Rynek posiadał te same wymiary co przed wojną, natomiast zmieniło się jego przeznaczenie. Funkcje targowiska przejął plac po dawnej Bożnicy. Na rynku założono skwer. Kamienice przyrynkowe odbudowano wzorując się na formach przedwojennych. Nowe budownictwo pojawiło się również w dawnym sektorze żydowskim. W 1958 roku przebudowano drogę prowadząca do Lipska, w latach 1961-62 drogę na Kozienice. Nowa luźna zabudowa wyszła poza dawne granice miasta, poza rzekę Zwolenkę i Piątkowy Stok. Ochroną konserwatorską objęte jest centrum miasta z d. rynkiem i ulicami wychodzącymi oraz cmentarzem parafialnym, cmentarzem cholerycznym, terenem dawnego kirkutu i zespołem kościoła p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego.

Ważniejsze historycznie miejscowości w Gminie Zwoleń

Barycz - pierwszym udokumentowanym właścicielem miejscowości był Andrzej Ciołek z Żelechowa. W 1530r. wieś kupił Piotr Kochanowski herbu Korwin. Po jego śmierci w 1559 roku przeszła w ręce syna Andrzeja, brata Jana Kochanowskiego. W XVI wieku wieś znakomicie się rozwijała i stanowiła bardziej miasteczko niż wieś. Posiadała: dwór, folwark, młyn, stawy rybne, dość zwartą zabudowę, dwie karczmy, warsztat kowalski i garncarski. Do 1676 roku wieś należała do rodziny Kochanowskich. Wtedy to została sprzedana wojewodzie mazowieckiemu Marcinowi Chomętowskiemu. Następnymi właścicielami powyższych dóbr byli : Stanisław Chomętowski - hetman polny, Ignacy Przebendowski - wojewoda pomorski, Tadeusz Matuszewicz – minister skarbu księstwa warszawskiego. W 1835r. wieś przejął rząd Królestwa Polskiego, poczym przekazał go rodzinie Szabelskich. W okresie międzywojennym rząd polski rozpoczął parcelację majątku, zakończoną ostatecznie w 1945r.

Sycyna – początki miejscowości sięgają XII w. i identyfikowane są z nazwą wsi Życina. Do XIV wieku wieś pozostawała własnością monarchy. Pierwszym wzmiankowanym jej właścicielem był Mikołaj ze Szycina. W XV wieku była już dość bogatą wsią. Jan Długosz wymienia dwór, w zachodniej części wsi. W końcu XV w. Sycyna znalazła się w rękach trzech właścicieli tj: Stanisława Ziemły, Stanisława Sycyńskiego i Jana Plebana z Czemiernik. Wieś należała do parafii zwoleńskiej. Kolejnymi właścicielami byli: Stanisław Klonowski, Mikołaj Krogulecki, Jan Zasada, Maciej Kanimir z Żakowic. W 1522r. część Sycyny przeszła na własność Piotra Kochanowskiego. Po nabyciu reszty wsi, całość znalazła się w rękach jednej rodziny Kochanowskich. Na początku XVI wieku Sycyna liczyła ok. 100 - 150 mieszkańców. We wsi był również młyn i karczma. W 1525r. ojciec poety zamieszkał w istniejącym już wówczas sycyńskim dworze z drugą żoną Anną Białaczowską herbu Odrowąż – matką poety. W dwa lata po śmierci Piotra Kochanowskiego doszło do podziału wsi między jego dwóch synów i braci Jana Kochanowskiego: Jakuba i Mikołaja. Jakubowi przypadła południowa część wraz ze „starym" murowanym dworem". W północnej części Mikołaj wystawił drewniany dwór, w sąsiedztwie którego Adam syn Mikołaja Kochanowskiego ufundował kapliczkę w 1621r., stojącą do dzisiaj. W rodzinie Kochanowskich wieś pozostawała do 1684r., kiedy to Kochanowscy zrzekli się Sycyny ze względu na ogromne długi pozostawione

przez Piotra z Konar Kochanowskiego, kasztelana Radomskiego. W 1698r. wyrokiem Trybunału Lubelskiego przeszła w ręce Macieja Łajszewskiego, pasierba Piotra. Po czym kolejni właściciele oraz dzierżawcy zmieniali się kilkakrotnie w ciągu XVIII jak również XIX stulecia byli to miedzy innymi: Chomętowscy, Wielopolscy, Wierzbowscy, Kazimierz Olechowski, Kazimierz Młodecki Agnieszka z Niemiryczów Młodecka, Adam Matuszewicz, Leon Potocki, Laura z Wąsowiczów Morzkowska , Władysław Morzkowski. Ostatnimi właścicielami byli Czaplińscy, na nich kończą się dzieje majątku dworskiego w Sycynie. Niemal 100 lat toczyły się też procesy o Sycynę między spadkobiercami i krewnymi Kochanowskich. W 1706 roku podczas tzw. wojny północnej cała Sycyna została spalona przez wojska szwedzkie, ale dość szybko została odbudowana staraniem dzierżawcy hetmana Stanisława Chomętowskiego. W 1787r. Sycyna liczyła już 302 mieszkańców, z czego 21 przedstawicieli narodowości żydowskiej. We wsi znajdowało się wówczas ponad 40 chałup, dwór, browar, młyn i karczma. W XIX wieku duża część mieszkańców mieszkała w chałupach dwurodzinnych. Dwór sycyński był w 1826r. obszerną budowlą drewnianą, krytą gontem, a prowadził do niego ganek na czterech filarach. Budynki gospodarcze dworu sycyńskiego tworzyły obszerny czworobok. We wsi do dworu należały dwa stawy, zrujnowany młyn wodny, karczma i browar. Ważniejszymi wydarzeniami w XIX - wiecznej historii było wywłaszczenie zarządzone przez władze carskie w 1864 roku i objęło w Sycynie 62 gospodarzy posiadających łącznie 1261 mórg ziemi. Wiadomo, że działał wówczas we wsi wiatrak typu „koźlak", należący do Józefa Potockiego, a młyn dzierżawił Żyd Szmul Kestenberg.

Sołtysem wsi był Szymon Rychel. Przełom XIX i XX wieku był okresem dynamicznego rozwoju Sycyny. W 1880 roku i wieś liczyła 761 mieszkańców i 85 domów, z czego tylko dwa murowane. W 1907 liczba domów wzrosła do 107, a mieszkańców do 874. W 1921 roku wieś weszła w obręb nowo utworzonej parafii w Jasieńcu Soleckim, liczyła wówczas 742 mieszkańców zamieszkujących 112 domów. W 1920r. uruchomiono w Sycynie szkołę podstawową. W tym czasie w Sycynie nie było mieszkańców pochodzenia żydowskiego. Majątek Ludwika Czaplińskiego obejmował w 1930r. 381 ha, a w tutejszych czworakach i dworze mieszkało 148 osób. Podczas II wojny Światowej Sycyna i jej mieszkańcy wiele ucierpieli. W 1941r. dwór i majątek Czaplińskich został zajęty przez Niemców. Okolice Sycyny stały się podczas drugiej wojny światowej terenem działalności szeregu organizacji konspiracyjnych. Ofensywa styczniowa Armii Czerwonej doprowadziła w początkach 1945 roku do wyzwolenia Sycyny. Majątek należący uprzednio do Czaplińskich przejął wkrótce Skarb Państwa, a obejmował on łącznie 350 ha gruntów ornych, lasu i nieużytków. Po wojnie powstało kilka spółdzielni, powstała Ochotnicza Straż Pożarna. Na początku lat osiemdziesiątych XX w. rozpoczęły się na terenie wsi prace archeologiczne, w trakcie których udało się rozpoznać zarysy dworu Kochanowskich.

Jasieniec Solecki – miejscowość należała kolejno do rodzin Tymińskich, Kochanowskich i Chomętowskich. W XVII wieku Jasieniec należał do Jana Kochanowskiego z Baryczy – chorążego koronnego, który latach 1630–1633 ufundował późnorenesansową kaplicę przy kościele farnym św. Jana Chrzciciela w Radomiu. Synowie jego umarli bezpotomnie, a dobra dziedziczne i królewszczyzny, w tym także dobra jasienieckie przez małżeństwa córek przeszły w ręce innych rodów. Następnie Jasieniec ponad 100 lat należał do rodu

Chomętowskich. Hetman Stanisław Pieczynga Chomętowski wybudował pałac (spalony w 2 połowie XIX wieku). Otoczony był parkiem z alejami lipowymi. W końcu XIX wieku w Jasieńcu Soleckim było ok. 98 domów i 764 mieszkańców. W 1826r. hr. Matuszewicz ufundował kaplicę, która w 1921r. została rozbudowana i przekształcona na kościół. W 1838 roku majątek składający się ze wsi Jasieniec Solecki, Kawęczyn, Wyglądała, Barycz, Baranowa i Pole Jaranowskie otrzymał gen. Iwan Szabelski. Pod koniec XIX wieku lub na początku XX wieku wzniesiono nowy pałac/dwór.

Strykowice Górne - pierwsze wzmianki o Strykowicach sięgają 1 połowy XIV wieku. Wieś prawdopodobnie istniała już w XII w. Płaciła dziesięcinę klasztorowi Benedyktynów na Św. Krzyżu. Nazwa Strykowice Górne występuje dopiero w 1748 roku i wiązała się z wcześniejszą nazwą Strykowska Wola, lokowaną na prawie niemieckim w XV wieku. W 1827 roku wieś posiadała 26 domów, 230 mieszkańców. Pod koniec XIX wieku w Strykowicach Górnych był młyn, cegielnia, 62 domy i 414 mieszkańców.

5.2.3. KRAJOBRAZ KULTUROWY ORAZ CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA I GMINY ZWOLEŃ

Według ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003r. krajobrazem kulturowym jest przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze. Krajobraz kulturowy danego obszaru wpływa na wzrost tożsamości lokalnej i regionalnej oraz odzwierciedlają jego historię i związek działalności ludzkiej z przyrodą. Cechą krajobrazu kulturowego jest jego ciągła ewolucja. Pozytywnym przejawem dbania o krajobraz jest jego harmonijne kształtowanie zachowując najcenniejsze elementy: zabytki, tereny przyrodnicze, osie widokowe oraz umiejętne wkomponowywanie współczesnych realizacji. Zarządzanie krajobrazem nie powinno być przypadkowe, a planowe z uwzględnieniem profesjonalne opracowanych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, w których ograniczy się rozproszoną zabudowę, zachowa się tradycyjny układ pól, ochronę terenów cennych przyrodniczo oraz obiektów historycznych z wyeksponowaniem tych najwartościowszych np. poprzez nienaruszania ich historycznego otoczenia i wskazywania osi i przestrzeni widokowych oraz dostosowanie nowych inwestycji do charakteru gminy.

Krajobraz Miasta i Gminy Zwoleń jest mieszany (otwarty - wiejski z ośrodkiem małomiasteczkowym w Zwoleniu), głównie rolniczy, płaski, w części północno- zachodniej i południowo- zachodniej lesisty; urozmaicony obszarami przyrodniczymi elementami krajobrazu naturalnego (doliny rzek, tereny leśne oraz kępy drzew, łąki).Pozostaje generalnie nieprzekształcony mimo zaistniałych, negatywnych zjawisk w XX wieku (wojny światowe – zniszczenia wojenne, okres po 1945 - degradacja wielu obiektów zabytkowych, okres transformacji ustrojowej w latach 90 - tych - zanikanie między innymi dawnej zabudowy wiejskiej, realizowanie inwestycji niezgodnie ze standardami konserwatorskimi i przestrzennymi). Natomiast pozytywne oddziaływanie na taki stan krajobrazu ma brak ciężkiego przemysłu i nie zmieniający się charakter gminy, typowo rolniczy. Siatka osadnicza kształtowała się od XII - XV wieku. Najstarsze wsie: Sycyna, Barycz, Strykowice, Najliczniejsze

są wsie, które posiadają charakter rzędówek (Jasieniec Solecki, Barycz Nowa i Stara, Sycyna) i ulicówek w połączeniu z zabudową rozproszoną. W krajobrazie kulturowym Gminy Zwoleń występuje różnorodność typów zabytków, co jest charakterystyczne dla krajobrazów wiejsko-miasteczkowych województwa mazowieckiego. Z jednej strony występują w dużej liczbie zabytki o charakterze sakralnym (kościoły, kaplice, cmentarze) , obiekty tzw. małej architektury: (kapliczki, krzyże i figury przydrożne) oraz pozostałości zabudowy drewnianej, wiejskiej; z drugiej zaś obiekty budownictwa małomiasteczkowego i budynki użyteczności publicznej.

Ważną rolę w krajobrazie pełnią też zabytki rezydencjonalne (dwory, zabudowania folwarczne, parki). Praktycznie nie zachowały się obiekty poprzemysłowe (poza budynkiem młyna w Zwoleniu, drewnianego młyna Niwkach czy młyna w Sycynie, przekształconego z dawnego spichlerza). Większość zabytków w gminie Zwoleń skupia się zasadniczo w trzech miejscowościach: Zwoleń, Sycyna i Jasieniec Solecki (Jasieniec Kolonia).Centralnym miejscem w aspekcie kulturowym i społecznym gminy jest miasto Zwoleń. Najcenniejszym zabytkiem jest kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu. Obiekt posiada gotycką metrykę, interesującą architekturę jak również bogate wyposażenie ruchome. Dodatkową atrakcją jest udostępniona dla zwiedzających, podziemna krypta mieszcząca szczątki narodowego poety i wieszcza Jana Kochanowskiego. Świątynia ta jest jednym z elementów zespołu, na który składają się inne historyczne obiekty takie jak, przykościelna nekropolia z zachowanym kamiennym nagrobkiem Barbary Bardzickiej z 1819r, ceglane, neogotyckie ogrodzenie cmentarza oraz kubaturowa kaplica przedpogrzebowa z 1901 roku. W sąsiedztwie usytuowany jest budynek plebanii z końca XIX wieku, w której obecnie mieści się Muzeum Regionalne. Poza zespołem kościoła p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego na uwagę zasługują cmentarze zwoleńskie. W tym cmentarz choleryczny z kaplicą św. Anny i pomnikiem nagrobnym z 1894 roku, cmentarz parafialnym z początku XIX wieku, wpisany do rejestru zabytków, jak również cmentarz żydowski, przekształcony na park. W Zwoleniu zachował się układ urbanistyczny miasta z rynkiem wraz ulicami. Kamieniczki zwoleńskie posiadają wartości przestrzenne (wybudowane w 1 połowie XX wieku lub odbudowane po 1945 roku) jako istotne elementy historycznej zabudowy miasta. Stanowią krajobraz miasteczka przedwojennego z zastosowaną charakterystyczną zabudową piętrową i pierzejową rynku wraz z bramami wjazdowymi o boniowanych obramieniach, wydatne, profilowane gzymsy, lizeny i pilastry. Wyróżnia się kilka typów historycznych budynków mieszkalnych. Poza budynkami murowanymi na terenie miasta zachowało się wiele domów drewnianych typu wiejskiego, co świadczy historycznie o słabym zurbanizowaniu obszaru miejskiego. Obiekty te lokalizowane są zasadniczo przy drogach wyjazdowych z miasta i bocznych, mniej znaczących uliczkach.W mieście znajduje się też kilka charakterystycznych budynków o bardziej zróżnicowanej architekturze (eklektycznej). Ich powstanie wiąże się z okresem przedwojennym. Są to takie obiekty jak budynki Zespołu Szkół Rolniczo - Technicznych, dawny budynek remizy i kina, dom kultury, budynek szkoły przy ul. Kościelnej. Te obiekty stanowią ważne punkty w przestrzeni miejskiej. Większość obiektów zabytkowych zlokalizowanych jest w centrum Zwolenia, przy głównych ulicach zwoleńskich, co wpływa zdecydowanie na ich atrakcyjność jako zabytków i miejsc przeznaczonych do turystyki kulturowej. Wiele pamiątek związanych z rodziną Kochanowskich i historią miasta można

znaleźć w Muzeum Regionalnym. Drugą ważną miejscowością o dużym znaczeniu w kontekście turystyki kulturowej jest Sycyna.

Na terenie parku podworskiego odkryto fundamenty dawnego dworu, gdzie urodził się i mieszkał Jan Kochanowski. Przeprowadzone prace rewitalizacyjne terenu, doprowadziły do uporządkowania parku sycyńskiego. Znajdują się tutaj również pozostałości dawnej zabudowy pofolwarcznej takiej jak : brama, ruiny budynku magazynowego, młyn, obora. W Sycynie zlokalizowana jest również bardzo cenna kamienna kapliczka z 1621 roku ufundowana przez bratanka Jana Kochanowskiego. W Jasieńcu Soleckim zachował się (niestety obecnie zaniedbany) ponad 10 - hektarowy park dworski, kościół parafialny, wyspa z pomnikiem – sarkofagiem/cenotafem w Jasieńcu Kolonii, wpisanym do rejestru zabytków - jedynym takim obiektem w regionie. W Jasieńcu Soleckim jest również zabytkowy cmentarz założony w 1921 roku. Na terenie gminy znajduje się jeszcze jeden park zabytkowy zlokalizowany w miejscowości Strykowice Górne. Zabudowę wiejską reprezentują obiekty drewniane. Przeważnie są to budynki proste, powstałe na rzucie prostokąta o dachach dwuspadowych. Spotyka się też domy o bardziej skomplikowanych formach z dachami naczółkowymi, gankami, facjatami. Występującymi detalami zdobniczymi są głównie obramienia okienne, dekoracyjne odeskowania szczytów, podokapniki, motywy snycerskie. Większość zewidencjonowanych kapliczek posiada formę krzyża na cokole. Interesującą formą i opracowaniem kamieniarskim wyróżniają się: figura kobiety z dzbanem w Zwoleniu, rzadki przykład tego typu rzeźby, figura św. Jadwigi na tronie, umiejscowiona przy wyjeździe ze Zwolenia w stronę Lublina, figura św. Jana Chrzciciela w Zwoleniu oraz kapliczka w formie krzyża na kolumnie z końca XIX wieku w Jedlance. Na szczególną uwagę zasługują kapliczki w Sycynie jak również w Paciorkowej Woli Nowej o formie kolumnowej z latarnią. Zweryfikowana gminna ewidencja zabytków nie jest zamknięta i może być zwiększana zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

5.3. ZABYTKI WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW „A”

Miejscowość	Nazwa obiektu zabytkowego	Wpis do rejestru zabytków
Jasieniec Solecki (Kolonia)	**Kościół parafialny p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP** XIX w., Lata 20-te XX w.	**416 z dn.21.01.1957r.**
Jasieniec Solecki (Kolonia)	**Park dworski** XIX w.	**13/A z dn.15.12.1978r.**

Strykowice Górne	**Zespół dworski** XIX-XX w. **-** dwór (nie istniejący) **-** park	**Dec. Nr 786/A z dn. 16.09.1972r.** **10/A/78 z dn.15.12.1978r.**
Sycyna	**Zespół podworski** XIX –XX w. - park podworski, - oficyna dworska **(nie istniejąca)**, - młyn/spichlerz, - wiata magazynowa	**430/A z dn.16.05.1990r.**
Zwoleń	**Układ urbanistyczny Śródmieścia miasta Zwolenia** XV-XX w.	**195 z dn. 07.04.1955r.**
Zwoleń	**Kościół parafialny. p.w. św. Krzyża** 1560-1928	**433/A z dn. 21.06.1967r.** **190/A z dn. 15.10.1982r.**
Zwoleń	**Zespół przy kościele p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego** **-** cmentarz przykościelny, XV-XIX w., - kaplica przedpogrzebowa, 1902r. - ogrodzenie przy kościele p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego koniec XIX - 1923/24	**A - 668**
Zwoleń	**Cmentarz choleryczny wraz z ogrodzeniem i kaplicą św. Anny** 1854r.	**A-669**
Zwoleń	**Cmentarz parafialny** pocz. XIX w.	**A-1336**

5.4. ZABYTKI NIERUCHOME.

Zabytki sakralne - kościoły, kaplice, cmentarz

Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu.

Pierwszy drewniany kościół powstał około 1425 roku – spłonął doszczętnie w 1559 roku w czasie pożaru miasta. Obecny kościół powstawał etapami od 1564 do 1595 roku. Najpierw wzniesiono prezbiterium (przed 1570 rokiem), następnie nawę. Przez pewien czas proboszczem parafii był Jan Kochanowski.

W 1610 roku dostawiono do głównej bryły kaplicę Kochanowskich (ufundowaną przez Adama Kochanowskiego, w której spoczęły zwłoki Jana Kochanowskiego). Kaplica na rzucie kwadratu, nakryta ośmioboczną kopułą na trompach z latarnią. Na ścianie wschodniej widnieje malowidło wykonane techniką fresku (odkryte w 1980r.).Przedstawia rokokowo – klasycystyczny ołtarz iluzjonistyczny z postaciami św. Jana Chrzciciela i św. Pawła. Pod posadzką kaplicy znajduje się krypta Kochanowskich. Na ścianach umieszczone są epitafia poświęcone członkom rodziny Kochanowskich, w tym wykute w czerwonym chęcińskim marmurze popiersie Jana Kochanowskiego. W kolejnych latach dostawiono od południa kaplicę Owadowskich, ufundowaną przez wnuczkę Kochanowskiego Zuzannę Wołucką. Kaplica nakryta jest ośmioboczną kopułą na pendentywach z latarnią. Ściany artykułowane pilastrami dźwigającymi belkowanie. Dekoracje stiukowe późnorenesansowe (maureska, rozety, fryzy akantowe). Na południowej ścianie kaplicy znajduje się fresk autorstwa Z. Gedliczki z 1948 roku. Przedstawia on scenę nadania praw miejskich Zwoleniowi przez króla Władysława Jagiełłę. Poza tym dobudowano prostokątną zakrystię do prezbiterium. Świątynia uzyskała wtedy plan krzyża łacińskiego, przykryta została wysokim dachem dwuspadowym, z zewnętrznymi murami oszkarpowanymi. Kościół częściowo spłonął w

kolejnym pożarze w 1754 roku i wkrótce został odbudowany. Szczęśliwie uniknął pożaru w 1907 roku . Podczas I wojny światowej został zamieniony przez wojska niemieckie na szpital, co spowodowało dewastacje wyposażenia kościoła. W 1927r. dobudowano dwie nawy połączone z kaplicą Owadowską i Kochanowskich. W 1928r. dostawiono oszkarpowano wieżę, co zmieniło kształt architektoniczny obiektu. Gruntowne prace remontowe wykonano w 1934 roku. Po 1979 roku przeprowadzono kolejny remont generalny w związku z pożarem i zalaniem wodą wnętrza świątyni. Mimo wielu przeobrażeń kościół w Zwoleniu zachował charakter gotycki i wiele autentycznej substancji. Budynek kościoła orientowany, murowany z cegły, otynkowana z zewnątrz jest tylko kaplica Owadowskich. Nawa trójprzęsłowa, prezbiterium dwuprzęsłowe, węższe oda nawy, prostokątne z zakrystią od północy. Po bokach nawy głównej w części wschodniej: od północy kaplica Kochanowskich, od południa Owadowskich. Nawa i prezbiterium przykryte dachami dwuspadowymi. Nad dachem nawy sygnaturka. Prezbiterium oszkarpowane, udekorowane fryzem cokołowym (cegła ułożona w kant). Nawy boczne niższe otwarte arkadowo do nawy głównej i kaplic. Od zachodu dostawiona wieża na rzucie prostokąta, flankowana attyką w formie spływów, wieńczącą boczne nawy. Przykryta dachem wielobocznym, hełmowym zakończonym wieżyczką. W narożach dachu cztery, mniejsze wieżyczki. Ostatnio zostały przeprowadzone kompleksowe prace remontowo- konserwatorskie na zewnątrz i wewnątrz kościoła.

Kościół par. p.w. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Jasieńcu Soleckim

Obecny kościół powstał z rozbudowy kaplicy na planie elipsy, ufundowanej przez ówczesnego właściciela Jasieńca Tadeusz Matuszewicza herbu Łabędź w 1821 roku. Projekt powiększenia kaplicy wykonał inż. Zygmunt Gawlik. Prace zrealizowano w latach 1930-1939. W międzyczasie 12 lipca 1921 roku biskup Marian Ryx erygował parafię w Jasieńcu. W 1956 roku polichromię prezbiterium wykonali Halszka Cebertowicz - Żukowska i Jerzy Zabłocki. Konsekracji świątyni dokonał biskup Piotr Gołębiowski w 1963 roku. Kościół wzniesiono na planie krzyża greckiego, murowany z cegły, częściowo otynkowany (najstarsza część). Od frontu (północy) pomieszczenie na planie elipsy, część centralna na planie prostokąta z

prostymi, zamkniętymi trójbocznie kaplicami bocznymi. Od południa prezbiterium prostokątne, zamknięte trójbocznie z prostokątną zakrystią i prostokątnym pomieszczeniem po bokach. Pomieszczenie od frontu nakryte kopułą, kaplice boczne i prezbiterium równe wysokości części frontalnej, nakryte dachami dwuspadowymi z ośmioboczną, ślepą latarnią na skrzyżowaniu. Zakrystia i pomieszczenie nakryte dachami dwupołaciowymi. Dawna kaplica z 1 ćw. XIX wieku, otynkowana, boniowana pasowo, zwieńczona profilowanym gzymsem. Portal architektoniczny z piaskowca flankowany kolumnami i pilastrami dźwigającymi belkowanie. Nad wejściem widnieje napis: „Bogu na cześć". Otwory okienne półkoliste. W bocznych kaplicach i prezbiterium wysokie okna zamknięte łukiem ostrym. We wnętrzu sklepienia zwierciadlane w kaplicach bocznych, prezbiterium oraz w części centralnej. W zakrystii i pomieszczeniu magazynowy stropy. W części XIX-wiecznej występuje kopuła.

Budynek dzwonnicy powstał w okresie budowy kościoła ok. 1921r. Wzniesiony na rzucie prostokąta, murowany z cegły, dwukondygnacyjny. Dolna szersza wzmocniona narożnymi przyporami, zwieńczona profilowanym gzymsem. Górna kondygnacja wyższa, ośmioboczna artykułowana pilastrami z gzymsem profilowanym. Otwory okienne zamknięte półkoliście. Nakryta dachem ośmiobocznym namiotowym.

Kaplica przedpogrzebowa, cmentarz przykościelny oraz ogrodzenie w zespole kościoła p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu.

Historia cmentarza przykościelnego wiąże się z powstaniem parafii zwoleńskiej w XV wieku. Zachował się nagrobek Barbary Bardzickiej z 1 połowy XIX wieku, wpisany do rejestru zabytków ruchomych.

Cmentarz działał do początku XIX wieku. Kaplica powstała w 1902r. na planie prostokąta. Bryła obiektu zabytkowego prostopadłościenna, przykryta dwuspadowym dachem o konstrukcji krokwiowej. Ściany murowane z cegły.

Elewacja frontowa 3-osiowa, z drzwiami na osi, flankowana zdwojonymi pilastrami. Elewację wieńczy trójkątny szczyt z charakterystyczną wieżyczką. W szczycie zamurowane okno w typie biforium. Elewacje wschodnia i zachodnia analogicznie dwuosiowe, zwieńczone fryzem kostkowym. Elewacja północna bez podziałów osiowych i dekoracji. Ogrodzenie ceglane od północnej strony wzniesione w 4 ćw. XIX wieku. Następnie w latach 20 - tych XX wieku z trzech stron ogrodzono cmentarz żeliwnym płotem z ceglanymi słupkami.

Kaplica św. Anny z cmentarzem cholerycznym w Zwoleniu

Kaplica powstała w 2 poł. XIX wieku w miejscu wcześniejszego kościoła szpitalnego p.w. Św. Anny, który spłonął w 1800r. Budynek jest murowany z cegły, otynkowany

Krokwiowa konstrukcja dachu pokryta blachą ocynkowaną. Okna ostrołukowe, drzwi dwuskrzydłowe drewniane. Kaplica założona na planie prostokąta z trójbocznym zamknięciem od zachodu, wnętrze jednoprzestrzenne. Frontowa jednoosiowa elewacja z drzwiami na osi flankowanymi dwoma pilastrami, zwieńczona szczytem trójkątnym. Boczne elewacje jednoosiowe, tylna pozbawiona podziałów. Kaplicę obiega profilowany gzyms. W 1939r. teren cmentarza cholerycznego ogrodzono żeliwnym płotem. W 2017r. kaplica została ostatecznie wyremontowana.

Cmentarz choleryczny w Zwoleniu został założony w 1854r. na terenie dawnych zabudowań szpitalnych. Na jego terenie zlokalizowany jest pomnik morowy w formie krzyża na cokole, wystawiony w 1894 roku, upamiętniający ofiary dwóch epidemii.

Cmentarz parafialny w Zwoleniu

Cmentarz grzebalny w Zwoleniu został założony na początku XIX w. Najwcześniejsza informacja znajduje się w metrykach zwoleńskich i dotyczy pochówku na nowym cmentarzu osoby zmarłej w dniu 28 czerwca 1804r. Natomiast akta kościoła parafialnego w Zwoleniu z lat 1813-1826 potwierdzają istnienie nekropolii zwoleńskiej w 1818r.Teren cmentarza ogrodzono w 1853r.

W następnych latach został on powiększony o nowe grunta zakupione za fundusze z tzw. pokładnego. W 1889r. nekropolia była ogrodzona ceglanym murem z furtą i bramą. W okresie I wojny światowej pochowano tutaj żołnierzy armii austriackiej, niemieckiej i rosyjskiej, jak równie legionistów polskich, poległych w rejonie Zwolenia. W latach międzywojennych przeprowadzono prace regulacyjne, polegające na wytyczeniu kwater i alei. Kolejne powiększenie obiektu nastąpiło w 1943r. Podczas II wojny światowej i po jej zakończeniu dokonano wielu pochówków żołnierzy WP, AK, podziemia antykomunistycznego oraz osób cywilnych zamordowanych przez hitlerowców.

Kształt cmentarza zbliżony do prostokąta z nieregularnie wyciętym północnym bokiem. Układ komunikacyjny nekropolii tzw. krzyżowo - kwaterowy z zaakcentowaną główną aleją biegnącą w kierunku zachód – wschód. Ogrodzenie cmentarza proste, ceglane i otynkowane, częściowo betonowe. Brama i furta metalowe, ażurowe, współczesne. Na terenie cmentarza zachowało się kilkadziesiąt cennych nagrobków. Powstały w 2 poł. XIX w. i 1 poł. XX w. Prezentują znaczną różnorodność typów i form: krzyż na cokole, krzyż na skałkach, płyta nagrobna, płaskorzeźbiona stela, krzyż na skałach, obelisk, rzeźba, pień drzewa. Ze względu na cechy stylowe można wyróżnić obiekty klasycyzujące, eklektyczne, wykonane w nurcie romantyzmu i symbolizmu oraz nagrobki wzniesione w okresie międzywojennym, głownie w typie stojącej steli o prostych, geometrycznych formach. Nagrobki zostały wykonane głównie z piaskowca. Marmur, granit i żeliwo występuje jako elementy uzupełniające (dekoracyjne i jako tablice inskrypcyjne). Na wielu pomnikach nagrobnych widnieją nazwiska znanych regionalnych kamieniarzy takich jak m.in. : J. i L. Staniszewski z Radomia oraz F. Hebdzyński z Radomia. Najstarszymi obiektami są: nagrobek Marianny z Omińskich Kotowskiej z 3 ćw. XIX w. oraz nagrobek Franciszka Gozdawy Gostkowskiego z 2 połowy XIX w. formie steli ze zwieńczeniem akretorionowym.

Ze względu na wartości artystyczne (bogactwo form, detali i motywów) szczególnie interesującymi obiektami są: nagrobek małżonków Dobrowolskich i Ksawery Wojtasiewicz z poł. XIX w. w formie obelisku, nagrobek Jana Hypolita Mordzińskiego z pocz. XX w. z figurą kobiety na skale wspierającej się o krzyż, nagrobek Józefa Bójko z 1 ćw. XX w. w formie steli ozdobionej motywami roślinnymi, nagrobek Kantego Pinakiewicza z pocz. XX w. w formie krzyża na skale. Na cmentarzu pochowani są proboszczowie Parafii w Zwoleniu (m.in. ksiądz Tomasz Jachimowicz, ks. Aleksander Bąkowski, ks. Karol Woźnicki, ks. Daniel Pacek), mieszczanie, właściciele ziemscy, nauczyciele, lekarze. Na terenie nekropolii znajdują się kwatery wojenne: żołnierzy z I oraz II wojny światowej (żołnierzy WP, AK) oraz mogiła żołnierzy podziemia antykomunistycznego „wyklętych". Cmentarz rzymsko - katolicki z pocz. XIX w. w Zwoleniu jest jedną z najstarszych nekropolii polowych w południowej części województwa mazowieckiego. Stanowi cenny dokument (materialny i niematerialny) dziejów parafii i miejscowości. Zachował się czytelny układ przestrzenno- komunikacyjny oraz kilkadziesiąt historycznych nagrobków. Jest też ważnym miejscem pamięci narodowej.

Cmentarz parafialny w Jasieńcu Solecki

Cmentarz został założony w 1921 roku w związku z powstaniem Parafii w Jasieńcu Soleckim. Położony jest na północny- wschód od kościoła parafialnego. Posiada kształt prostokąta o układzie komunikacyjnym- krzyżowym. Na jego terenie rozmieszczonych jest kilkanaście wartościowych nagrobków wraz najstarszym obiektem: nagrobkiem Tomasza Stępnia (ok. 1927 r.). W sumie grobów, nagrobków i płyt sprzed 1950 roku znajduje się na cmentarzu ok. 160. Jednym z ciekawszych obiektów jest nagrobek Bolesława Kusty (zm. 1946) w formie pionowej steli o nieregularnych krawędziach z płaskorzeźbioną postacią anioła.

Cmentarz żydowski w Zwoleniu

Cmentarz żydowski w Zwoleniu znajduje się przy ul. F. Chopina i zajmuje działkę w kształcie trapezu. Cmentarz w tym miejscu istniał zapewne już w 1591 roku, kiedy Żydzi uzyskali przywilej na budowę synagogi. Pierwsza znana wzmianka o nekropolii pochodzi z 1661 roku. W XIX wieku cmentarz było ogrodzony drewnianym płotem, na jego terenie znajdował się drewniany dom przedpogrzebowy oraz kilka drewnianych oheli. Obiekt został zdewastowany przez żołnierzy rosyjskich podczas powstania listopadowego. W latach II wojny światowej cmentarz stał się miejscem egzekucji i pochówku ofiar zamordowanych w trakcie akcji deportacyjnej w dn. 29 września 1942 r. Obiekt uległ dewastacji. Niemcy wykorzystali macewy do utwardzenia drogi do Puław. Po wojnie zostało kilka nagrobków, ale zostały rozkradzione. Nekropolia została oficjalnie zamknięta 26 kwietnia 1964 roku. Potem władze miasta postanowiły przekształcić opuszczony cmentarz w park. Wytyczono alejki, ustawiono ławki, betonowe gazony i latarnie. Usunięto ostatnie macewy.

Obecnie teren cmentarza stanowi zarośnięty teren. W 2005 roku Muzeum Regionalne w Zwoleniu posiadało w swoich zbiorach dwa nagrobki żydowskie. Następnie udało się odnaleźć dwa kolejne. W lipcu 2014 roku dwa inne niewielkie fragmenty macew trafiły do zbiorów organizacji "From the Depths".

Obiekty sakralne małej architektury

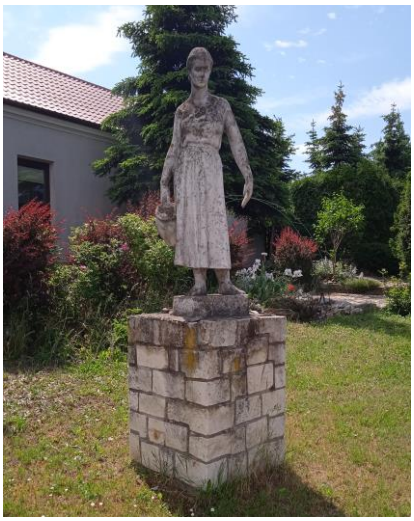

Ważną rolę w krajobrazie kulturowym pełnią kapliczki, figury i krzyże przydrożne. Obiekty tego typu są rozpowszechnionym elementem krajobrazu nie tylko regionu radomskiego, ale i przeważającej części kraju. Ich ustawianie wiązało się z lokalną tradycją oraz religijnym, duchowym doświadczeniem fundatorów katolickich. Powstawały na pamiątkę ważnych wydarzeń historycznych, sytuacji rodzinnych, z obawy przed chorobami czy wojnami. Miały charakter dziękczynny, suplikacyjny, a nawet odstraszający. Najczęściej wybierano lokalizację w pobliżu świątyń, przy skrzyżowaniach, przy wjeździe do wsi, przy mostach, a bardziej osobiste przed domami. Wiele z nich charakteryzuje się oryginalnością, pięknem i jakością wykonania. Kapliczki z terenu gminy Zwoleń najczęściej przyjmują formę krzyża na cokole, lecz najcenniejszymi są inne tj. kapliczki słupowe z latarnią w Sycynie i Paciorkowej Woli oraz figury : tzw. kobieta z dzbanem, Królowa Jadwiga na tronie oraz święty Jan Chrzciciel (obiekty zlokalizowane w Zwoleniu).

Kapliczka słupowa w Sycynie została ufundowana w 1621r. przez Adama Kochanowskiego, prawdopodobnie na pamiątkę bitwy pod Chocimiem. Kapliczka składa się z podstawy, kolumny i prostokątnej latarni zwieńczonej kopułką. W ściankach latarni nisze zakończone półokrągło z płaskorzeźbionymi przedstawieniami o tematyce religijnej.

Zabytki podworskie, folwarczne, parki podworskie

Park w Jasieńcu Soleckim (Kolonii) z zabytkowym sarkofagiem/cenotafem

Park powstały około 2 połowy XIX w. Do dzisiaj zachował się częściowo drzewostan parkowy (w tym aleja lipowa i grabowa). Występuje 26 gatunków drzew, m.in.: modrzew pospolity, grab pospolity, lipa, klon pospolity, dąb szypułkowy, olsza czarna, sosna pospolita. Istnieją dwa z siedmiu stawów. Powierzchnia dzisiejszego parku to około 11 hektarów. Układ parku został w znacznej mierze zakłócony przez wybudowanie w okresie powojennym wielu budynków dla GS SCH. Mimo to widoczny jest w dalszym ciągu podział na część zachodnią parku z alejami i pofałdowanym terenie oraz wschodnią, gdzie dawniej występowały stawy. Na terenie parku, w jego zachodniej części, na sztucznym wzniesieniu wyspy zlokalizowany jest pomnik- sarkofag z 1800 roku. Obiekt wykonany z cegły, obłożony okładziną marmurową, przykryty daszkiem dwuspadowym.

W narożach znajdują się akroteriony. Ozdobiony w naczółkach wieńcami laurowymi. Na bokach były tablice inskrypcyjne, z których zachowała się jedna, oryginalna. Obiekt ufundował Tadeusz Matuszewicz, poseł na Sejm Czteroletni. Sarkofag stał się elementem kompozycyjnym parku. Zabytek ten jest unikatowy w skali regionu. Przy wschodniej granicy parku usytuowany jest budynek z 2 połowy XIX wieku, łączony z dawnym dworem,

wystawionym przez Iwana Szabelskiego. Był wielokrotnie przebudowywany. Obecnie składa się z dwóch brył: parterowej i piętrowej. Posiada skromny detal. Od strony zachodniej znajduje się zadaszony taras. Od strony zachodniej parku, ok. 100 m na północ od Pomnika-sarkofagu zabytkowy kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP, powstały z rozbudowania kaplicy parkowej. Na zachód od świątyni zlokalizowany był, nieistniejący pałac Chomętowskich z XVII/XVIII wieku, zniszczony w wyniku pożaru w 1866 roku.

Park podworski w Strykowicach Górnych

Park został założony w XIX wieku. Obecnie ma powierzchnię ok. 4 ha. Południowa granica parku biegnie wzdłuż zalewu na rzece Zwolence. Występuje duża różnorodność drzewostanu. Najstarsze drzewa mają od 150 do 230 lat. Najliczniejsze drzewa: klon zwyczajny, robinia biała, lipa drobnolistna, wiąz szypułkowy, jesion wyniosły, grab pospolity. Na terenie parku znajduje 26 gatunków drzew i krzewów oraz dwa pomniki przyrody.

Park podworski w Sycynie

Park podworski z XIX wieku o powierzchni 1,15 ha, istnieje jako resztówka. Zachowały się tu pozostałości zabytkowego drzewostanu oraz stawy po obydwu stronach drogi Zwoleń – Sandomierz. Na terenie założenia parkowego znajdują się również fundamenty dawnego dworu Kochanowskich, zniszczonego podczas wojen szwedzkich oraz pozostałości zabudowy pofolwarcznej takie jak ruiny ścian budynku magazynowego z okresu międzywojennego, budynek dawnego spichlerza później młyna z 2 połowy XIX wieku , obory z lat 30 – XX w.

Budynki użyteczności publicznej

W Zwoleniu zewidencjonowanych jest kilka zabytkowych, charakterystycznych i ważnych obiektów użyteczności publicznej. Artystycznie najciekawszy jest zespół budynków szkoły rolniczej w Zwoleniu. Powstały w 1925 roku na potrzeby Ludowej Szkoły Rolniczej Męskiej. Architektura budynków nawiązywała do dawnego budownictwa dworkowego poprzez realizację ganku filarowego oraz dachu naczółkowego. Przy ul. Kościelnej usytuowany jest piętrowy budynek szkoły z początku XX wieku. Eklektyczny wystrój architektoniczny przejawia się w artykulacji elewacji lizenami, wydatnym gzymsie, łukami nadokiennymi, centralnie umieszczoną attyką. Na uwagę zasługuje również budynek dawnej remizy i kina z charakterystycznymi neobarokowymi szczytami dwóch skrajnych ryzalitów.

Zabytki poprzemysłowe

Na terenie gminy Zwoleń zewidencjonowano trzy obiekty poprzemysłowe: młyn w Sycynie z 2 połowy XIX wieku, młyn elektryczny w Zwoleniu przy ul. Słowackiego 2, powstały w 1930 roku oraz młyn wiatrakowy w Niwkach z 1 ćw. XX w. Młyn w Sycynie wzniesiony z cegły, otynkowany, założony szeroko na rzucie prostokąta, przykryty dachem dwuspadowym z drewnianą nadbudówką. Elewacje artykułowane pionowymi i poziomymi listwami. Budynek młyna w Zwoleniu murowany z cegły, otynkowany, dwupiętrowy z nadbudówką równej długości budynku. Dach pulpitowy na nadbudówce dwuspadowy. Elewacje dzielone są prostymi poziomymi listwami. Otwory okienne prostokątne i zakończone łukiem odcinkowym. Młyna wiatrakowy w Niwkach (obecnie bez łopat) w późniejszym okresie o napędzie elektrycznym o konstrukcji szkieletowej, oszalowany pionowo ustawionymi długimi deskami. Więźba dachowa drewniana, krokwiowo-jętkowa. Dach dwuspadowy z naczółkiem od strony nawietrznej oraz trójkątny szczyt wysunięty przed lico ściany wsparty na krokształtnach od strony zawietrznej.

Śródmieście miasta Zwolenia, XV-XX w., układ urbanistyczny

Układ urbanistyczny miasta Zwolenia obejmuje dawny rynek miejski i od północy, ul. Kardynała Wyszyńskiego, zespół kościoła p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego, ul. Perzyny, od wschodu: ul. Wojska Polskiego do poprzecznej ulicy Moniuszki, ul. Jagiełły, od Południa ul. św. Jana, od Wschodu ul. Kochanowskiego, fragment ul. Kilińskiego i Puławskiej.

Zabudowa małomiasteczkowa, mieszkaniowa

Na historyczną, wartościową zabudowę małomiasteczkową Zwolenia składa się kilkadziesiąt budynków mieszkalnych z terenu miasta Zwolenia pochodzących z 1 połowy XX wieku lub odbudowanych po II wojnie światowej. Można rozróżnić cztery typy budowlane, stosowanych do połowy XX wieku. Pierwszy typ najliczniejszy i najbardziej reprezentatywny. Dotyczy zabudowy pierzejowej i przyrynkowej. Są to murowane budynki piętrowe (zdarzały się też jednokondygnacyjne), usytuowane kalenicowo do ulicy z zasadniczo jednorodnym stylistycznie detalem architektonicznym: wydatnym profilowanym gzymsem, lizenami oraz pseudo boniowanym obramieniem otworów okiennych i drzwiowych parteru. Posiadają sienie przelotowe, utrwalone obecnie w szerokich wejściach (witrynach). Są wąskie dwu lub

trzyosiowe, rzadziej pięcioosiowe. Zwarta zabudowa złożona z takich budynków, usytuowanych pierzejowo w obrębie Pl. Jana Kochanowskiego (d. Rynek) została w znacznej części odbudowana po wojnie i nawiązuje do form okresu przedwojennego. Drugi typ stanowią piętrowe budynki mieszkalne z facjatami. Przykładem jest kamienica w zachodniej pierzei rynku (Pl. Kochanowskiego 15). Budynek ten posiada również otwory okienne i drzwiowe półokrągłe w parterze, zwieńczony jest jednookienną facjatą flankowaną wolutami. Ten typ budynków był przed wojną często spotykany. W Zwoleniu zachowały się również skromniejsze domy drewniane z facjatami. Trzeci typ to budynki piętrowe o prostokątnych otworach drzwiowych i okiennych, charakterystyczny dla innych ośrodków małomiasteczkowych w woj. mazowieckim. Odznaczał się profilowanym gzymsem, ewentualnie występowaniem lizen czy ażurowych, żeliwnych balkonów i płycin (kamienica przy ul. Kościelnej 3). Oprócz wymienionych typów funkcjonowała szeroko zabudowa mająca charakter typowo wiejski.

Budownictwo wiejskie

Wśród zewidencjonowanych budynków drewnianych występuje znaczne zróżnicowanie pod względem planu, form architektonicznych i wystroju. Większość obiektów wykonana jest w konstrukcji zrębowej (szalowane lub nieszalowane). Najstarsze pochodzą z końca XIX wieku. W pierwszej grupie znajdują się budynki drewniane wzniesione na wydłużonym planie, mieszczące pomieszczenia mieszkalne i niekiedy gospodarcze pod jednym dachem. W innej grupie są budynki posiadające bardziej skomplikowane formy (facjaty, ganki) i bogatszy wystrój (snycerka, detal). Budynek w Atalinie nr 71 posiada dekoracyjny ganek, snycerskie zwieńczenia nadokienne, fryz podokapowy, okiennice. Budynek w Męciszowie nr 40 również posiada dekorację snycerską i okiennice.

5.5. ZABYTKI RUCHOME

Na podstawie art. 10 ust. 1 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela zabytku ruchomego. Po uprawomocnieniu się decyzji nadawany jest numer rejestru z literką „B”.

Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków ,,B” na terenie Miasta i Gminy Zwoleń.

Zwoleń - kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego.

- nr rej. **29/B/82** – 82 obiekty
- nr rej. **172/B/98** – 2 obiekty

Jasieniec Kolonia (Jasieniec Solecki) – teren zabytkowego parku

- nr rej. **B – 233** - pomnik – sarkofag z 1800r.

Sycyna

- nr rej. **B-45** - kapliczka barokowa z 1621r.

5.6. STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE

Najstarsze ślady osadnictwa pradziejowego na terenie gminy Zwoleń, pochodzą z młodszej epoki środkowego paleolitu. Związane są ze stanowiskiem Zwoleń ,,Strzelnica", na którym odkryto relikty obozowiska tzw. łowców neandertalskich, datowane na okres 80-65 tys. lat p.n.e. Odkrycia dokonano przypadkowo na początku lat 80-tych XX w. W czasie badań archeologicznych prowadzonych na terenie żwirowni u ujścia wąwozu do doliny Zwolenki odkryto liczne kości wielu gatunków zwierząt plejstoceńskich. Były to między innymi kości mamuta, konia (najliczniejsza grupa materiału osteologicznego), nosorożca włochatego, bizona stepowego, lisa polarnego i innych. Oprócz kości pozyskano także pokaźną liczbę wytworów krzemiennych, w tym ponad osiemdziesiąt narzędzi wykonanych głównie z krzemienia czekoladowego takich jak zgrzebła, pięściaki czy ostrza, a także dużą ilość odpadów poprodukcyjnych (odłupki krzemienne).Odkryte narzędzia krzemienne miały dość szerokie zastosowanie wśród grup ludności środkowego paleolitu. Były to zarówno praktyczne narzędzia łowieckie służące chociażby do ćwiartowania, zdejmowania i wyprawiania skór ubitych zwierząt, ale służące także jako broń przeznaczona na polowania (ostrza krzemienne włóczni).

Wspomniane wyżej stanowisko było prawdopodobnie miejscem zabijania i ćwiartowania zwierząt przez neandertalskich myśliwych usytuowanym w okolicy wodopoju plejstoceńskich ssaków.

Pozostałe stanowiska archeologiczne z terenu gminy Zwoleń związane z okresem pradziejowym i średniowiecznym, reprezentowane są głównie przez znaleziska w postaci śladów osadnictwa. W pojedynczych przypadkach występują w charakterze obozowisk i osad. Są to stanowiska, które zostały zewidencjonowane w trakcie prowadzenia badań powierzchniowych w ramach ogólnopolskiej akcji tzw. Archeologicznego Zdjęcia Polski. Podczas prospekcji terenowej prowadzonej na przestrzeni lat 80 i 90 przebadano 8 obszarów AZP położonych w obrębie gminy Zwoleń. Rozpoznano osadnictwo związane z takimi epokami pradziejowymi jak młodsza epoka kamienia-neolit Barycz-Kolonia stan.7, Osiny stan.1,2, Paciorkowa Wola stan.1,2, Zielonka Stara stan.1, epoka brązu-wczesna epoka żelaza Barycz Stara stan.6, Mieczysławów stan.1, Osiny stan.3, Sycyna Północna stan.2,3,tak zwany okres wpływów rzymskich Niwki stan.1, Sycyna Północna stan.3.

Okres średniowieczny związany jest głównie ze stanowiskami Barycz Nowa stan.4, Jasieniec Solecki stan.1, Mostki stan.1, Osiny stan.2, Podzagajnik stan.2, Sycyna Południowa stan.1, Wólka Szelęzna stan.1, Zielonka Nowa 1,2, Zwoleń stan.2,3. Do znalezisk pochodzących z okresu nowożytnego należą przede wszystkim stanowiska - Sycyna (Stawy) stan.4 oraz Podzagajnik stan.1. Ze względu na długi okres jaki upłynął od badań powierzchniowych większości obszarów AZP , na których znajduje się gmina Zwoleń. Zachodzi niewątpliwie potrzeba ponownej weryfikacji terenowej i aktualizacji stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w czasie poszukiwań realizowanych w zakresie Archeologicznego Zdjęcia Polski.

5.7. ZABYTKI MUZEALNE

Na terenie gminy funkcjonuje Muzeum Regionalne w Zwoleniu. Placówka ta udostępnia obecnie swoje zbiory na ekspozycji w zabytkowym budynku plebanii znajdującej się przy kościele p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego. Instytucja prezentuje m.in. eksponaty posiadające charakter etnograficzno-historyczny, przedstawiający szeroko rozumianą kulturę materialną mieszkańców Ziemi Zwoleńskiej. W salach wystawowych można obejrzeć zabytki związane z historią Zwolenia i okolic. Muzeum posiada kilka dzieł Wincentego Flaka (1873- 1943) – znanego rzeźbiarza ludowego z Zielonki Nowej koło Zwolenia. Ponadto w gablotach zgromadzono ciekawy zbiór zabytków archeologicznych pochodzących z badań wykopaliskowych na stanowisku paleolitycznym ,, Strzelnica", związany z ludnością epoki środkowego paleolitu (neandertalczycy).

Nadmienić należy, iż muzeum posiada również bardzo bogatą i interesującą ofertę kulturalną w zakresie dziedzictwa kulturowego, którą realizuje poprzez między innymi różnego rodzaju projekty, konferencje, odczyty czy lekcje muzealne.

5.8. DZIEDZICTWO NIEMATERIALNE

Termin dziedzictwa niematerialnego według definicji przyjętej przez organizację UNESCO w Konwencji z 2003 r. (organizacji, której podstawowym celem jest wspieranie współpracy międzynarodowej w dziedzinie kultury, sztuki i nauki) określa spuściznę tą jako różnego rodzaju:

- tradycje i przekazy ustne przenoszące wiedzę i tworzące pamięć zbiorową.
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne potwierdzające tożsamość społeczną i kulturową osób , które je kultywują
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym (rzemiosło i rękodzielnictwo)
- wiedzę i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata

Niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem. Tym samym zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej. Wartości niematerialne na terenie Miasta i Gminy Zwoleń opierają się głównie na tradycji regionalnej, której przejawem jest istnienie zespołów folklorystyczno-ludowych oraz Kół Gospodyń Wiejskich. Zespoły i stowarzyszenia te biorą czynny udział w różnego rodzaju imprezach i festiwalach, pielęgnując przy tym regionalną tożsamość sfery kulturowo-obyczajowej. Przedstawiają szeroki repertuar pieśni, zwyczajów, obrzędów, a także prezentują tradycyjne potrawy oraz rękodzieło ludowe. Na proces utożsamiania mieszkańców z kulturą regionu mają także duży wpływ, organizowane przez

lokalny samorząd i podległe im instytucje, imprezy o charakterze kulturalno-artystycznym oraz folklorystycznym.

5.9. NAJWAŻNIEJSZE MIEJSCA PAMIĘCI NARODOWEJ

Zgodnie z art. 6 ust. 1 pkt 1h ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. 2024 r., poz. 1292) o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podlegają miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Miejscem Pamięci Narodowej może być:

- grób lub cmentarz wojenny
- nieruchomość lub obiekt budowlany albo jego pozostałości, upamiętniające postaci lub wydarzenia znaczące dla Narodu i Państwa Polskiego, a w szczególności pomnik, krzyż przydrożny, kapliczka, kopiec;
- inny obiekt lub przedmiot związany z wydarzeniami lub postaciami znaczącymi dla dziedzictwa Narodu i Państwa Polskiego, a w szczególności tablica pamiątkowa.

Na terenie Miasta i Gminy Zwoleń znajdują się wybrane miejsca pamięci narodowej:

1/ Zwoleń - ul. Kardynała Wyszyńskiego- tablica upamiętniająca nieznanego żołnierza, ufundowana w 1925 r.

2/ Zwoleń - pomnik „Ściana Straceń". W dniu 22 czerwca 1958 roku, został uroczyście odsłonięty przez generała Juliusza Rómmla, byłego dowódcę Armii Łódź i Obrony Warszawy w 1939 roku.

3/ Zwoleń - cmentarz parafialny - kwatera żołnierzy poległych w czasie II wojny światowej.

4/ Jasieniec Solecki- pomnik ku czci pomordowanych przez hitlerowców.

5/ Karolin- miejsce upamiętniające 68 ofiar masowej egzekucji dokonanej przez hitlerowców na mieszkańcach Karolina w dniu 18 marca 1942 roku.

6/ Podborek- pomnik pomordowanych mieszkańców.

6. ZABYTKI W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW

Zgodnie z art. 21 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2024 r., poz. 1292) podstawą opracowania programu opieki nad zabytkami jest gminna ewidencja zabytków. Według Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r., w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. nr 113, poz. 661). GEZ jest prowadzona w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. Wzór

karty adresowej GEZ - Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowej z dnia **10 września 2019 r.** zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. 2019, poz. 1886).

Karta ewidencyjna zabytku zawiera w szczególności dane umożliwiające określenie zabytku, jego miejsce położenia lub przechowywania, wskazanie właściciela i posiadacza zabytku, jak również zwięzły opis, historię, stan zachowania, postulaty konserwatorskie oraz wartości zabytkowe obiektu.

Gminna ewidencja zabytków stanowi część wojewódzkiej ewidencji zabytków, która z kolei jest częścią krajowej ewidencji zabytków prowadzonej przez Generalnego Konserwatora Zabytków. Na podstawie nowelizacji ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r., która weszła w życie 5 czerwca 2010 r. (art. 7) określone zostały zabytki, które powinny znaleźć się w gminnej ewidencji zabytków.

Są to zabytki nieruchome:

- wpisane do rejestru zabytków,
- znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- zabytki nieruchome wyznaczone przez wojewódzkiego konserwatora zabytków do ujęcia w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- inne wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków

W celu przeprowadzenia prac remontowych, wymagających pozwolenia na budowę (przebudowa dachu, rozbudowa budynku) przy zabytku znajdującym się w Gminnej Ewidencji Zabytków należy wystąpić z wnioskiem do Starostwa Powiatowego w Zwoleniu. Pozwolenie na budowę zostanie wydane po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. W przypadku prac nie wymagających pozwolenia na budowę właściciel zabytku gminnego zgłasza prace do starostwa powiatowego, które zostają zaopiniowane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Gminna ewidencja zabytków nie jest zamkniętym dokumentem. Po zaopiniowaniu przez wojewódzkiego konserwatora zabytków może zostać włączony lub wyłączony z gminnej ewidencji zabytków. **Gminna Ewidencja Zabytków dla Miasta i Gminy Zwoleń została przyjęta zarządzeniem Burmistrza Miasta Zwoleń nr 36/2025 z dnia 03.04.2025r.**

7. STAN ZACHOWANIA I ZAGOSPODAROWANIA ZABYTKÓW

Stan zachowania i zagospodarowania zabytków został zweryfikowany podczas terenowych oględzin dokonanych w 2024r. W ich wyniku stwierdzono, iż zdecydowana większość obiektów ujętych w poprzednim wykazie Gminnego Programu Opieki nad

Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń nie zmienił zasadniczo swoje stanu technicznego. W dalszym ciągu najgorszym stanie zachowania są:

- Budynek dawnego młyna w Sycynie.

  Obiekt znajduje się w stanie awaryjnym. Dach zawalony, mury z ubytkami, popękane. Cegła i elementy drewniane, zawilgocone, skorodowane.

- Filary bramy wjazdowej w Sycynie. Filary mocno uszkodzone, ze znacznymi ubytkami tynku i głęboką korozją cegły.

- Ruiny magazynu w Sycynie.

- Budynek dawnego dworu w Jasieńcu – Kolonia - obiekt jest nieużytkowany od długiego czasu. Stan techniczny bardzo zły.

- Dom drewniany przy ul. Słowackiego 28 w Zwoleniu. Pokrycie dachowe nieszczelne. Długoletni brak napraw i remontów bieżących.

- Najstarsze nagrobki z cmentarza rzymsko-katolickiego w Zwoleniu i Jasieńcu Soleckim. Obiekty z ubytkami, zawilgocone z nieczytelnymi inskrypcjami.

W niedostatecznym stanie są:

- Parki w Strykowicach Górnych i w Jasieńcu Soleckim. Wymagają przeprowadzenia prac porządkowych i w dłuższej perspektywie rewitalizacyjnych.

- Budynek dawnego murowanego młyna w Zwoleniu wymaga prac zabezpieczających przed wodami opadowymi.

- Sarkofag w parku w Jasieńcu Soleckim (Kolonii). Wymaga prac naprawczych.

- Park w Sycynie. Wymaga prac porządkowych oraz uczytelnienia zarysu fundamentów dawnego dworu Jana Kochanowskiego.

-

Obecnie największymi zagrożeniami dla zabytków znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków dla Miasta i Gminy Zwoleń są:

- Brak prac remontowych i konserwatorskich przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków i znajdujących się na terenie wpisanym do rejestru.

- Brak podejmowania prac konserwatorskich przy kamiennych obiektach zabytkowych (nagrobki).

- Brak mechanizmów i środków finansowych na dotowanie bieżących remontów przy zabytkach znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków.

8. REALIZACJA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA i GMINY ZWOLEŃ NA LATA 2020-2023

- Podjęcie prac konserwatorskich przy kościele pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Jasieńcu Soleckim.

- Opracowanie aktualnego Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego dla Miasta i Gminy Zwoleń (etap uzgodnień).

Wykonanie tablic informacyjnych dotyczących historii założenia dworsko-parkowego w Strykowicach Górnych, usytuowanych w obrębie ścieżki sportowo-rekreacyjnej przy kompleksie sportowo-wypoczynkowym nad zalewem w Zwoleniu.

- Wykonanie tablic informacyjnych dot. historii i architektury zabytkowego kościoła parafialnego pod wezwaniem Podwyższenia Krzyża Świętego oraz cmentarza żydowskiego w Zwoleniu w ramach budowy ścieżki dydaktyczno-ekologicznej nad rzeczką Zwolenką.

- Projekt wirtualnej ścieżki historycznej Muzeum Regionalnego w Zwoleniu pt. Z ruin podniesione. Zwoleńska instalacja historyczna, mający na celu przywrócenie świadomości o miejscach i obiektach o istotnym znaczeniu dla historii miasta (dziś nie istniejących), pokazujący i upamiętniający dziedzictwo kulturowe miasta zniszczone podczas działań wojennych.

- Realizowanie bieżącej opieki nad miejscami pamięci narodowej.

9. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA I GMINY ZWOLEŃ. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ.

Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy oraz krajobrazu kulturowego gminy została wykonana w oparciu o wizje lokalne w terenie, przegląd dostępnej literatury oraz dokumentów gminnych, dokumentacji konserwatorskiej znajdującej się w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków Delegatura w Radomiu i informacji uzyskanych w gminie.

Atuty

- Tereny atrakcyjne przyrodniczo i krajobrazowo (obszary objęte ochroną).
- Dobre połączenie drogowe: droga krajowa nr 12 Łódź – Radom - Lublin, droga wojewódzka nr 79 Warszawa – Sandomierz - Kraków.
- Występowanie na terenie gminy licznych, oznakowanych szlaków turystycznych (tematycznych, pieszych, rowerowych, kulturowych)
- Promocja produktu turystycznego związanego z Janem Kochanowskim.

- Występowanie obiektów o wartościach zabytkowych i historycznych w zakresie ponadregionalnym.
- Występowanie wielu typów zabytków (sakralne, rezydencjonalne, układy urbanistyczne, zabytki archeologii, zabytki techniki, budownictwo wiejskie, miejsca pamięci narodowej.
- Aktualne miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. Inwestycje na obszarach ochrony konserwatorskiej realizowane w uzgodnieniu z urzędem konserwatorskim.
- Występowanie krajobrazu kulturowego Zwolenia, małomiasteczkowego z zachowanym układem urbanistyczno-architektonicznym.
- Kontynuacja inwestycji miejskich w obrębie obszaru ochrony konserwatorskiej.
- Działalność Lokalnej grupy Działania „Dziedzictwo i Rozwój" i innych organizacji społecznych oraz zespołów folklorystycznych.
- Działalność Muzeum Regionalnego w Zwoleniu.
- Udostępnienie do zwiedzania krypty Kochanowskich.
- Bliskość Muzeum im. Jana Kochanowskiego w Czarnolesie.
- Funkcjonowanie punktu informacji turystycznej w Zwoleniu.
- Opieka społeczności lokalnych nad krzyżami i kapliczkami przydrożnymi.

Słabe strony

- Występowanie obiektów zabytkowych, wpisanych do rejestru zabytków, będących w złym stanie zachowania.
- Brak oznakowania zabytków wpisanych do rejestru zabytków (objętych ochroną prawną).
- Brak gminnego narzędzia finansowania prac przy zabytkach gminnych.
- Brak środków własnych na realizacje wysokokosztowych prac przy zabytkach (rewitalizacja parków).

Szanse

- Zachowanie w krajobrazie kulturowym zabytków znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków,
- Wzrastający ruch turystyczny związany z istniejącym systemem szlaków turystycznych i miejscami historycznymi znajdującymi się na terenie miasta i gminy Zwoleń.

- Uruchomienie własnych, dostosowanych do możliwości Miasta i Gminy Zwolenia, środków finansowych w celu dotowania pilnych prac konserwatorskich lub remontowych.
- Zwiększania walorów estetycznych zabudowy małomiasteczkowej Zwolenia.

Zagrożenia

- Postępująca degradacja części obiektów zabytkowych (brak remontów lub prac zabezpieczających).
- Ciągły brak zainteresowania niektórymi typami zabytków: obiekty poprzemysłowe, dawne budownictwo wiejskie, cmentarze.

10. CEL GMINNEJ POLITYKI W RAMACH PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI ORAZ NIEZBĘDNE DZIAŁANIA W ZAKRESIE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA I GMINY ZWOLEŃ.

W wyniku dokonanej kompleksowej analizy stanu dziedzictwa kulturowego w Mieście i Gminie Zwoleń został sformułowany cel Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2025-2028.

Dalsza kontynuacja działań wzmacniających system ochrony krajobrazu kulturowego Miasta i Gminy Zwoleń

W realizacji w/w celu mają służyć określone zadania w ramach priorytetów:

Prowadzenie Gminnej Ewidencji Zabytków

- Monitorowanie stanu zachowania obiektów, ujętych w gminnej ewidencji zabytków (zwłaszcza obiektów znajdujących się na terenie założenia parkowego w Sycynie).
- Wyłączanie z GEZ w przypadku np. zniszczenia zabytku, utraty wartości zabytkowych po uzyskaniu pozytywnej opinii MWKZ.
- Włączanie nowych, cennych obiektów historycznych do GEZ po uzyskaniu pozytywnej opinii MWKZ.
- Udostępnienie tekstu Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami mieszkańcom gminy oraz GEZ.
- Współpraca z urzędem konserwatorskim /informowanie o zagrożeniach/.
- Przekazanie na płycie CD Wydziałowi architektury Starostwa Powiatowego w Zwoleniu tabelarycznego wykazu zaktualizowanej Gminnej Ewidencji Zabytków miasta i gminy Zwoleń w celu realizowania zapisów ustawy Prawo budowlane odnośnie zabytków znajdujących się w GEZ.

Świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

- Oznakowanie zabytków wpisanych do rejestru zabytków /we współpracy ze Starostwem Powiatowym w Zwoleniu/.
- Konsekwentne egzekwowanie zapisów prawa budowlanego oraz ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego odnośnie obiektów znajdujących się w GEZ.
- Umieszczanie aktualnych wykazów GEZ w opracowywanych dokumentach gminnych.
- Realizacja działań rewitalizacyjnych na terenie zabytkowego układu urbanistyczno-architektonicznego Zwolenia/ m.in. remonty budynków użyteczności publicznej).
- Ochrona otoczenia najcenniejszych zabytków w celu ich właściwej ekspozycji.

Zachowanie zabytków w jak najlepszym stanie

- Dofinansowanie prac przy zabytkach, będących własnością osób prywatnych, organizacji pozarządowych czy wspólnot, na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami/ np. na prace niezbędne do zahamowania postępującej degradacji obiektu zabytkowego/.
- Wspieranie organizacji społecznych w opiece nad zabytkami.
- Informowanie właścicieli o możliwości dofinansowania prac przy zabytkach.
- Bieżąca opieka nad miejscami pamięci narodowej.
- Wpis do Gminnej Ewidencji Zabytków zabytkowej kapliczki w formie krzyża na cokole z 1937r. zlokalizowanej w miejscowości Jasieniec Solecki.
- Podjęcie działań porządkowych, pielęgnacyjnych i rewitalizacyjnych (projektowych) dotyczących parków w Strykowicach Górnych oraz Jasieńcu Soleckim (Kolonii)
- Podjęcie działań mających na celu uczytelnienie zarysu fundamentów d. dworu Jana Kochanowskiego w Sycynie.
- Przeprowadzenie prac zabezpieczających obiekty znajdujące się w terenie parkowym w Sycynie (brama, obora, młyn, ruiny magazynu).

11. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Podmiotem formułującym gminny program opieki nad zabytkami jest samorząd Miasta i Gminy Zwoleń. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez szereg działań władz gminy jak również jednostek podległych i współpracujących zmierzających do osiągnięcia określonych w przedmiotowym dokumencie celów. Program jest skierowany przede wszystkim do społeczności lokalnej dzięki akceptacji i współpracy której realizacja programowych celów będzie mogła mieć szanse powodzenia i w konsekwencji ma jej przynieść wymierne korzyści.

W celu realizacji niniejszego programu opieki nad zabytkami Miasta i Gminy Zwoleń wykorzystane zostaną następujące kategorie instrumentów: instrumenty prawne, instrumenty finansowe, instrumenty społeczne, instrumenty koordynacji, instrumenty kontrolne.

Instrumenty prawne

- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- dokumenty wydawane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- uchwały rady gminy.

Instrumenty finansowe

- dotacje,
- subwencje,
- dofinansowania,
- zachęty finansowe,
- programy operacyjne uwzględniające finansowanie z funduszy UE,
- współpraca z organizacjami pozarządowymi zajmującymi się ochroną zabytków i opieką nad zabytkami.

Instrumenty społeczne

- edukacja z zakresu dziedzictwa kulturowego,
- informacja,
- współdziałanie z organizacjami społecznymi,
- współpraca z sąsiadującymi samorządami dla tworzenia wspólnej subregionalnej polityki.

Instrumenty koordynacji

- studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy,
- programy ochrony środowiska,
- programy prac konserwatorskich,
- studia i analizy, koncepcje,
- umowy i porozumienia,
- współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi,
- współpraca z diecezją radomską w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami sakralnymi.

Instrumenty kontrolne

- aktualizacja bazy danych dotyczących stanów zachowania obiektów zabytkowych (w ramach ewidencji zabytków),
- monitoring stanu dziedzictwa kulturowego,
- monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego.

12.ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Zgodnie z zapisami Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Burmistrz Miasta i Gminy Zwoleń ma obowiązek sporządzania co dwa lata sprawozdań z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami. Sprawozdanie to ma być przedstawione Radzie Miejskiej.

W celu dokonania oceny Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń niezbędne jest prowadzenie monitoringu działań podejmowanych dla realizacji poszczególnych działań określonych w tym programie.

13. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku (wpisanego do rejestru zabytków) wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robot budowlanych przy tym zabytku (art. 71 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami)

Jednocześnie w/w ustawa wskazuje na możliwość pozyskania środków zewnętrznych w formie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac prowadzonych przy zabytkach (art. 74):

- ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ze środków finansowych z części budżetu państwa „Kultura i Ochrona Dziedzictwa Narodowego. Priorytet 1: „Ochrona zabytków" Można starać się o przyznanie środków finansowych na następujące zadania: prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania; prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków).

- wojewódzkiego konserwatora zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda. Pozyskane fundusze można wykorzystać na: - ochronę i zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego; zwiększenie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego (w tym dziedzictwa archeologicznego); - konserwację i rewaloryzację zabytków; - zabezpieczenie zabytków przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za

granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowych; - udostępnianie zabytków na cele publiczne.

Inne źródła dofinansowania projektów związanych z pracami przy zabytkach oraz projektów pośrednio związanych z ochroną dziedzictwa to:

- Środki z Funduszy Europejskich, dystrybuowane na poziomie krajowym;
- Środki z Regionalnych Programów Operacyjnych, dystrybuowane na poziomie województw;
- Środki z Europejskich programów specjalnych, współpracy transgranicznej
- Środki wojewódzkie, przyznawane przez marszałków województw - zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
- Środki własne gminy- zgodne z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Informacje na temat zasad i kryteriów dotyczących możliwości pozyskania środków finansowych na zadania związane z ochroną i opieką nad zabytkami znajdują się na następujących stronach internetowych: Informacje o zasadach i kryteriach dotyczących możliwości pozyskiwania środków finansowych na zadania związane z ochroną i opieką nad zabytkami znajdują się na podanych poniżej stronach:

- Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków www.mwkz.pl (dotacje)
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego" www.mkidn.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe" www.mkidn.gov.pl

Celem Programu „Dziedzictwo kulturowe" jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej. Program „Dziedzictwo kulturowe" składa się z następujących priorytetów:

- Ochrona zabytków

- Wspieranie działań muzealnych

- Kultura ludowa i tradycyjna

- Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą

- Ochrona zabytków archeologicznych

- Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego

- Miejsca Pamięci Narodowej

- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Rozwój Infrastruktury Kultury" www.mkidn.gov.pl

- Informacje dotyczące programów operacyjnych „Regionalne programy operacyjne” – www.rpo.mazowia.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Kapitał ludzki” – www.mrr.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Europejska współpraca terytorialna” – www.mrr.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Fundusz dla organizacji pozarządowych” – www.funduszngo.pl
- Informacje dotyczące możliwości finansowania przy wykorzystaniu ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym www.partnerstwopublicznoprywatne.info/ustawa_ppp.php
- Informacje o udzielaniu dotacji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, m.in. dla powiatów i gmin ze środków Województwa Mazowieckiego - www.mazovia.pl
- Informacje dotyczące możliwości pozyskania środków finansowych w ramach Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich - www.ksow.pl.

Informacje o dotacjach na zabytki znajdujących się w GEZ można uzyskać w Lokalnej Grupie Działania „Dziedzictwo i Rozwój”.

14.BIBLIOGRAFIA

1/ Piątkowski S., Szymanek A., Parafia Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu 1425-2002. Monografia historyczna, Zwoleń 2002

2/ Sycyna. Wiek XX, pod red. Henryka Bednarczyka, Sycyna 2000

3/ Krawczyk R., Przydrożne kapliczki, figury i krzyże: Zwoleń i okolice, Zwoleń 2008

4/ Lesisz Z., Zwoleń. Informator turystyczny, Zwoleń 1994

5/ Zwoleń. Dzieje miasta i ziemi, pod red. Kazimierza Myślińskiego, Lublin 1977

6/ Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, t. III, woj. kieleckie, pod red. J. Z. Łozińskiego i B. Wolff, z. 6, pow. kozienicki, Warszawa 1958

7/ Wiśniewski J., Dekanat Kozienicki, Radom 1913

8/ Penkalla A., Żydowskie ślady w województwie kieleckim i radomskim, Radom 1992

9/ Ziemia Jana Kochanowskiego. Powiat Zwoleński, pod red. H. Bednarczyka, B. Jaworskiej

10/Imański C., Dzieje Zwolenia, Zwoleń 2013

11/ Ciepielewska E. – Zwoleńscy łowcy z epoki kamienia, Zwoleń, 2012

12/Lokalna Grupa Działania Stowarzyszenie "Dziedzictwo i Rozwój"- Obszar LGD "Dziedzictwo i Rozwój" w legendach, wierzeniach i historiach mieszkańców, Zwoleń, 2014

13/Krzemiński A.- Leksykon twórców ludowych z terenu Lokalna Grupa Działania "Dziedzictwo i Rozwój", Zwoleń, 2012

14/ Rosiński S.- Zwoleń i Jan Kochanowski w prasie dziewiętnastowiecznej , Radom, 2008

15/ Kozłowski J.K. , Kaczanowski P. – Najdawniejsze dzieje ziem polskich, w: Wielka historia Polski, t. 1, Kraków, 1998

16/ Kupisz D, Kozdrach M.- Kochanowscy w XV-XVIII wieku: główne linie rodziny, Zwoleń-Radom, 2014r.

W Internecie

www.fotopolska.eu
www.zwolenpowiat.pl
www.zwolen.pl
www.parafiazwolen. pl
www.roweryzwolen.za.pl
www.jasieniecsol.republika.pl
www.sycyna.netstrefa.pl
www.kirkuty.xip.pl
www.kochanowscy.info
www.mazowsze.travel.pl
www.zabytek.pl

WYKAZ ZWERYFIKOWANEJ GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW Z TERENU MIASTA i GMINY ZWOLEŃ

Załącznik nr 1 do Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2025-2028

Gminna Ewidencja Zabytków Miasta i Gminy Zwoleń (zabytki nieruchome)

Lp.	Miejscowość	Obiekt, czas powstania	Nr ewid. działki	Uwagi
1.	Atalin 71	Dom drewniany 2 ćw. XX w.	42	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)** (w centrum miejscowości)
2.	Barycz Stara 3	Dom drewniany 1 ćw. XX w.	1107	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)**
3.	Barycz Stara 23	Dom drewniany 1 ćw. XX w.	1090	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)** (w centrum miejscowości)
4.	Barycz Stara	Kapliczka-krzyż na cokole Lata 30- te XX w.	877	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)** W pobliżu posesji nr 40.
5.	Jasieniec Solecki (Kolonia) *	Kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP		**Wpis do rejestru zabytków Dec. nr 416 z dn.**

		XIX w.	351/1	**21.01.1957r.** **WEZ** **MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)**
6.	Jasieniec Solecki (Kolonia) *	Dzwonnica murowana 1921r.	351/1	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)** **WEZ** Na placu przykościelnym.
7.	Jasieniec Solecki (Kolonia) *	Dwór murowany 2 poł. XIX w.	116/10	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)** We wschodniej części zabytkowego parku.
8.	Jasieniec Solecki (Kolonia) *	Park dworski XIX w.	116/8 116/10	**Wpis do rejestru zabytków Dec. nr 13/A z 15.12.1978r.** **WEZ** **MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)** Na wschodnim krańcu wsi.
9.	Jasieniec Solecki (Kolonia) *	Cenotaf (pomnik - sarkofag) 1800r.	332 116/8	**Wpis do rejestru zabytków B-233** **MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)**

10.	Jasieniec Solecki (Kolonia) *	Cmentarz rzymsko- katolicki 1921r.	350 9/1	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)** **WEZ** Na wschodnim krańcu wsi.
11.	Jedlanka	Kapliczka - krzyż na kolumnie 1898r.	13	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)** W centrum miejscowości.
12.	Linów 19	Dom drewniany 1 ćw. XX w.	304/2	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)**
13.	Linów 55	Dom drewniany 1 ćw. XX w.	246	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)** W centrum miejscowości.
14.	Linów	Kapliczka - krzyż na cokole 1887r.	184/1	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)** W pobliżu posesji o numerze 55

15.	Męciszów	Kapliczka – krzyż na cokole 1932r.	98/3	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)** Przy posesji o numerze 44.
16.	Męciszów	Kapliczka - krzyż na cokole 1937r.	64/4	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)** Przy wjeździe do wsi od strony miejscowości Sucha. Przy posesji numer 1.
17.	Męciszów 40	Dom drewniany 1 ćw. XX w.	100/2	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)**
18.	Niwki	Młyn drewniany 1 ćw. XX w.	309/3	**WEZ** Przy posesji nr 163 (ok. 1 km na zach. od drogi wojewódzkiej nr 787 Zwoleń – Pionki)
19.	Paciorkowa Wola Nowa	Kapliczka kolumnowa z latarnią XVIII/XIX w.	145/13	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)** W centrum miejscowości. W pobliżu posesji nr 94.

20.	Paciorkowa Wola Nowa	Kapliczka - krzyż na cokole 1938r.	270/11	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)** Przy posesji nr 72.
21.	Strykowice Błotne	Kapliczka – krzyż na cokole 1909r.	119/2	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)** Naprzeciwko posesji nr 75.
22.	Strykowice Górne	Kapliczka-krzyż na cokole kam. 1911r.	1060/1 1060/2	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)** W pobliżu posesji numer 218.
23.	Strykowice Górne	Kapliczka-krzyż na cokole 1 ćw. XX w.	1099/18	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)** W centrum miejscowości.
24.	Strykowice Górne **	Park podworski XIX w.	2139/10 2140/48 2140/56	**Wpis do rejestru zabytków Dec. nr 10/A z 15.12.1978r. Dec. Nr 786/A z dn. 16.09.1972r.** **WEZ**

25.	Strykowice Górne	Dwór murowany XIX w. **(brak obiektu w terenie)**	2139/10	**Wpis do rejestru zabytków nr 10/A/78 z dn. 15.12.1978r. i 786/A z dn. 16.09.1972r.**
26.	Sycyna	Park podworski XIX w.	161/3 161/15 161/16	**Wpis do rejestru zabytków Dec. nr 430/A z dn. 16.05.1990r.** **MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)** **WEZ**
27.	Sycyna	Dawny spichlerz dworski przebudowany na młyn murowany 2 poł. XIX w.	161/3	**Wpis do rejestru zabytków nr 430/A z dn. 16.05.1990r.** **MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)** **WEZ**
28.	Sycyna	Brama murowana z ogrodzeniem Lata 30-te XX w.	161/38	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)** W płd.-zach. części zespołu dworskiego.
29.	Sycyna	Wiata magazynowa Poł. XIX w.	161/38	**Wpis do rejestru zabytków nr 430/A z dn. 16.05.1990r.** **MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)**

30.	Sycyna	Obora murowana Lata 30-te XX w.	161/38	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)**
31.	Sycyna	Relikty murów budynku gospodarczo-magazynowego XIX w.	161/16	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)** **Na terenie wpisanym do rejestru zabytków nr 430/A z dn. 16.05.1990r.**
32.	Sycyna	Dawna oficyna dworska XIX w. **(brak obiektu w terenie)**	161/16	**Wpis do rejestru zabytków nr 430/A z dn. 16.05.1990r.**
33.	Sycyna	Obelisk kamienny- kapliczka kolumnowa, kam. 1621r.	304/3	**Wpis do rejestru zabytków B-45** **MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)**
34.	Sycyna Północna 36	Dom drewniany ok. 1 ćw. XX w.	435	**MPZP gminy Zwoleń (uchwała nr XIII/96/2003)**
35.	Zwoleń Aleja Jana Pawła II / ul. Chopina	Figura królowej Jadwigi 1925r.	2521	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
36.	Zwoleń Aleja Jana Pawła II 10	Dom drewniany 2 ćw. XX w.	6206	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
37.	Zwoleń Aleja Jana Pawła II 15	Dom murowany Lata 20-te XX w.	5516	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**

38.	Zwoleń ul. Targowa/mjr. Hubala	Figura Chrystusa Zmartwychwstałego 1942r.	3629	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
39.	Zwoleń ul. Cmentarna	Cmentarz parafialny XIX w.- 1 poł. XX w.	6373	**Wpis do rejestru zabytków A-1336** **WEZ** **MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
40.	Zwoleń ul. Cmentarna 25	Dom drewniany 1 ćw. XX w.	6354/1	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
41.	Zwoleń ul. Cmentarna 39	Dom drewniany 2 ćw. XX w.	6362	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
42.	Zwoleń ul. F. Chopina	Cmentarz żydowski (obecnie park) XVII w. -2 ćw. XX w.	2496	**WEZ** **MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
43.	Zwoleń ul. Kilińskiego 17	Dom drewniany 2 ćw. XX w.	6211/4	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
44.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 8	Dom murowany 2 ćw. XX w.	5821	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
45.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 9	Dom murowany 2 ćw. XX	5820	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
46.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 10	Dom murowany 2 ćw. XX	5819	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**

47.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 12	Dom drewniany 2 ćw. XX w.	5798	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
48.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 14	Dom murowany 1 ćw. XX w.	5796	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
49.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 15	Dom murowany 1 ćw. XX w.	5794/2	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
50.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 17	Dom murowany Lata 20-te XX w.	5471	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
51.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 18	Dom murowany Lata 20 XX w.	5472	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
52.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 19	Dom murowany 1 ćw. XX w.	5473	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
53.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 21	Dom murowany 1 ćw. XX w.	5475	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003))**
54.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 22	Dom murowany 2 ćw. XX w.	5476	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
55.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 23	Dom murowany 1 ćw. XX w.	5477	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
56.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 24	Dom murowany 2 ćw. XX w.	5478	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
57.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 25	Dom murowany 1ćw. XX w.	5479	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**

58.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 26	Dom murowany 2 ćw. XX w	5480	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
59.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 27	Dom murowany 2 ćw. XX w.	5481/2	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
60.	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 28	Dom murowany 2 ćw. XX w.	5481/2	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
61.	Zwoleń ul. Kościelna 3	Dom murowany ok.1928r.	5450/1 5450/4 5450/5	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
62.	Zwoleń ul. Kościelna 7	Budynek szkoły podstawowej Lata 20 XX w.	5451/1	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
63.	Zwoleń ul. Ludowa 19	Dom drewniany 1 ćw. XX w.	6096	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
64.	Zwoleń ul. Ludowa 52A	Dom drewniany Lata 30 XX w.	6022/1	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
65.	Zwoleń ul. Ludowa 52	Dom drewniany Lata 30 XX w.	6022/2	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
66.	Zwoleń ul. Lubelska 6	Budynek dawnej remizy strażackiej (obecnie kino Świt) 1928r.-1933r.	5511/1	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
67.	Zwoleń ul. Słowackiego 21	Dom drewniany 1 ćw. XX w.	2314	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
68.	Zwoleń ul. Słowackiego 28 A dawniej 26	Dom drewniany (Lata 30 XX w.)	2401	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**

69.	Zwoleń ul. Słowackiego 28	Dom drewniany 1 ćw. XX w.	2399	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
70.	Zwoleń ul. Kardynała Wyszyńskiego 20	Młyn murowany ok. 1930r.	5419	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
71.	Zwoleń ul. św. Jana 10	Dom drewniany 1 ćw. XX w.	6002	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
72.	Zwoleń ul. św. Jana 36	Dom drewniany 1 ćw. XX w.	6014	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
73.	Zwoleń ul. św. Jana	Figura św. Jan Chrzciciela 1933r.	5958	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
74.	Zwoleń ul. Aleja Jana Pawła II 6	Budynek Biblioteki Publicznej 1907r.	5818/2	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
75.	Zwoleń U zbiegu ulic: Alei Jana Pawła II i ul. Kochanowskiego	Figura – kobieta z dzbanem ok. 1890r.	6530	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)** w pobliżu posesji Kochanowskiego nr 1.
76.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego 6	Dom murowany Lata 20-te XX w.	5448/3 5448/4	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
77.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego 8	Dom murowany Lata 20-te XX w.	5447	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
78.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego 16	Dom murowany Lata 20-30-te XX w.	5367	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**

79.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego 18	Dom murowany Lata 20-30-te XX w.	5366	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
80.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego 20	Dom murowany Lata 20-30-te XX w.	5365	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
81.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego 22	Dom murowany Lata 20-30-te XX w.	5364	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
82.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego 78	Budynek dawnej Szkoły Rolniczej (część główna) 1925r.	5246/10	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
83.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego 78c	Budynek oficyny dawnej Szkoły Rolniczej (część prawa) 1925r.	5246/5	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
84.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego 78d	Budynek oficyny dawnej Szkoły Rolniczej (część lewa) 1925r.	5246/10	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
85.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego	Cmentarz choleryczny 1854r.	5748	**Wpis do rejestru zabytków A-669 WEZ MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
86.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego	Kaplica św. Anny 2 poł. XIX w.	5748	**Wpis do rejestru zabytków A-669 WEZ MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**

87.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego	Ogrodzenie cmentarza cholerycznego i kaplicy św. Anny 1939r.	5748	**Wpis do rejestru zabytków A-669** **WEZ** **MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
88.	Zwoleń ul. Wojska Polskiego	Pomnik - krzyż na cokole na terenie dawnego cmentarza cholerycznego. 1894r.	5748	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
89.	Zwoleń ul. Kardynała Wyszyńskiego 30	Kościół p.w. św. Krzyża 1564r.-1595r.	5415/1	**Wpis do rejestru zabytków dec. nr 190/A z dn. 15.10.1982r. 433/A z dn. 21.06.1967r.** **WEZ** **MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
90.	Zwoleń ul. Kardynała Wyszyńskiego 30	Plebania murowana 2 poł. XIX w. (ok. 1890r.)	5415/1	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**

91.	Zwoleń ul. Kardynała Wyszyńskiego 30	Mur ogrodzenia kościoła p.w. św. Krzyża Kon. XIX – 1 ćw. XX w.	5415/1	**Wpis do rejestru zabytków Dec. nr 242/2006 z dn. 10.03.2006r. A-668** **WEZ** **MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
92.	Zwoleń ul. Kardynała Wyszyńskiego 30	Kaplica przedpogrzebowa (kostnica) przy kościele p.w. Podwyższenia Krzyża św. Pocz. XX w.	5415/1	**Wpis do rejestru zabytków Dec. nr 242/2006 z dn. 10.03.2006r. A-668** **WEZ** **MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
93.	Zwoleń ul. Kardynała Wyszyńskiego 30	Pomnik nagrobny na terenie cmentarza przykościelnego p.w. Podwyższenia Krzyża św. 1819r.	5415/1	**Wpis do rejestru zabytków nr. 29/B/82 z dnia 27.08.1982r.** **MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
94.	Zwoleń ul. Kardynała Wyszyńskiego 30	Figura Matki Boskiej przy kościele p.w. Podwyższenia Krzyża św. ok. 1930r.	5415/1	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**

95.	Zwoleń ul. Kardynała Wyszyńskiego 30	Cmentarz przykościelny XV-XIX w.	5415/1	**Wpis do rejestru zabytków Dec. nr 242/2006 z dn. 10.03.2006. A-668** **MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
96.	Zwoleń ul. Kardynała Wyszyńskiego 30	Zespół kościelny : - cmentarz przykościelny XV-XIX w. - kaplica przedpogrzebowa 1902r. - ogrodzenie cmentarza przykościelnego kon. XIX w. – 1923/1924	5415/1	**Wpis do rejestru zabytków nr A-668** **MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
97.	Zwoleń ul. Kardynała Wyszyńskiego	Pomnik „Nieznanego Żołnierza" z zabytkową płytą (w obrębie działki) 1925r.	5455	Skwer naprzeciw kościoła p.w. Podwyższenia Krzyża Św. **MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**
98.	Zwoleń Przy drodze wojewódz. nr 787 Zwoleń-Pionki	Kapliczka-krzyż na cokole 1893r.	3096 5176/6	**MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)** (kapliczka leży na gruntach ewidencyjnych wsi Niwki)
99.	Zwoleń	Układ urbanistyczny "Śródmieścia miasta Zwolenia"		**Wpis do rejestru zabytków Dec. nr 195/A z dn. 07.04.1955r.** **MPZP Miasta Zwoleń (uchwała nr XIII/95/2003)**

*** - W literaturze przedmiotu i dokumentacji konserwatorskiej położenie przedmiotowych obiektów przypisywane jest do Jasieńca Soleckiego. W ewidencji gruntów gminy Zwoleń do Jasieńca Kolonii.**

**** - Obiekt położony na gruntach ewidencyjnych miejscowości Zwoleń.**

<u>Wykaz skrótów :</u>

WEZ – Wojewódzka Ewidencja Zabytków
MPZP – Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego

Załącznik nr 2 do Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2025-2028

Zabytki nieruchome z terenu Miasta i Gminy Zwoleń wpisane do Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków zweryfikowane negatywnie

Lp.	Miejscowość	Obiekt, czas powstania	Uwagi
1.	Koszary	Chałupa drewniana nr 2	**Weryfikacja negatywna** **Brak obiektu w terenie**
2.	Koszary	Chałupa drewniana nr 5	**Weryfikacja negatywna** **Brak obiektu w terenie**
3.	Koszary	Chałupa drewniana nr 13	**Weryfikacja negatywna** **Brak obiektu w terenie**
4.	Koszary	Chata drewniana nr 18	**Weryfikacja negatywna** **Brak obiektu w terenie**
5.	Niwki*	Młyn wiatrakowy	**Weryfikacja negatywna** **Brak obiektu w terenie**

Niwki* - wpisem do wojewódzkiej ewidencji zabytków z terenu miejscowości Niwki objęto dwa młyny wiatrakowe. Pierwszy z obiektów został pozytywnie zweryfikowany (patrz załącznik nr 1 tabela zabytki nieruchome poz.18.)

Załącznik nr 3 do Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2025-2028

Gminna Ewidencja Zabytków Miasta i Gminy Zwoleń
(stanowiska archeologiczne)

L.p.	Miejscowość	Numer stanowiska w obrębie miejscowości	Obszar AZP i numer stanowiska archeologiczne o w obrębie obszaru	Funkcja	Chronologia
1.	Barycz (Zastocze)	2	AZP 76-72/5	ślad osadnictwa	epoka kamienia - wczesna epoka brązu
2.	Barycz (Zastocze)	3	AZP 76-72/6	ślad osadnictwa	epoka kamienia - wczesna epoka brązu
3.	Barycz Nowa	4	AZP 76-72/10	ślad osadnictwa	okres wczesnego średniowiecza
4.	Barycz Nowa	5	AZP 76-72/11	ślad osadnictwa	epoka kamienia
5.	Barycz Stara	6	AZP 76-72/15	ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka kamienia epoka brązu kultura łużycka okres nowożytny
6.	Barycz - Kolonia	7	AZP 76-72/19	obozowisko ślad osadnictwa	epoka mezolitu - epoka neolitu epoka brązu

7.	Jasieniec Kolonia	1	AZP 76-72/1	ślad osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu
8.	Jasieniec Kolonia	2	AZP 76-72/2	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu okres starożytny
9.	Jasieniec Solecki	1	AZP 76-72/3	ślad osadnictwa	okres wczesnego średniowiecza
10.	Jasieniec Solecki	2	AZP 76-72/4	ślad osadnictwa	starożytność
11.	Linów	1	AZP 74-71/3	ślad osadnictwa	epoka brązu - wczesna epoka żelaza
12.	Męciszów	1	AZP 74-71/4	ślad osadnictwa	epoka kamienia wczesna epoka brązu
13.	Mieczysławów	1	AZP 75-72/5	ślad osadnictwa	epoka brązu kultura trzciniecka
14.	Mostki	1	AZP 75-71/9	ślad obozowiska ślad osadnictwa	epoka kamienia okres nowożytny
15.	Niwki	1	AZP 74-71/2	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	okres wpływów rzymskich okres nowożytny

16.	Osiny	1	AZP 75-71/5	ślad obozowiska	epoka kamienia
17.	Osiny	2	AZP 75-71/6	obozowisko ślad osadnictwa	epoka kamienia neolit okres późno średniowieczny /nowożytny
18.	Osiny	3	AZP 75-71/7	ślad osadnictwa	epoka kamienia epoka brązu-wczesna epoka żelaza
19.	Osiny	4	AZP 75-71/8	ślad obozowiska ślad osadnictwa	epoka kamienia neolit okres nowożytny
20.	Paciorkowa Wola Nowa	1	AZP 74-72/2	obozowisko	okres neolitu
21.	Paciorkowa Wola Nowa	2	AZP 74-72/3	ślad osadnictwa (obozowisko)	epoka kamienia
22.	Podzagajnik	1	AZP 75-71/3	osada	okres nowożytny
23.	Podzagajnik	2	AZP 75-71/4	ślad osadnictwa	okres wczesno średniowieczny
24.	Sycyna Południowa	1	AZP 76-72/7	ślad osadnictwa	okres wczesno średniowieczny
25.	Sycyna Północna	2	AZP 76-72/9	ślad osadnictwa	epoka brązu kultura łużycka
26.	Sycyna Północna	3	AZP 76-72/8	ślad osadnictwa osada osada	wczesna epoka brązu epoka brązu okres rzymski

27.	Sycyna - Stawy	4	AZP 76-72/20	Dwór (XVI-XVII w.)	okres nowożytny
28.	Wólka Szelęzna	1	AZP 76-72/12	ślad osadnictwa	okres wczesno średniowieczny
29.	Zielonka Nowa	1	AZP 75-72/6	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka kamienia okres średniowieczny
30.	Zielonka Nowa	2	AZP 75-72/7	ślad osadnictwa	okres wczesnego średniowiecza
31.	Zielonka Stara	1	AZP 75-72/8	obozowisko ślad osadnictwa	epoka kamienia-paleolit schyłkowy epoka neolitu
32.	Zielonka Stara	2	AZP 75-72/9	ślad osadnictwa	starożytność
33.	Zielonka Stara	3	AZP 76-72/13	ślad osadnictwa	paleolit schyłkowy
34.	Zwoleń	1	AZP 75-72/1	ślad osadnictwa	epoka kamienia (neolit)
35.	Zwoleń	2	AZP 75-72/2	ślad osadnictwa osada	epoka kamienia (neolit) okres wczesnego średniowiecza
36.	Zwoleń	3	AZP 75-72/3	ślad osadnictwa	okres wczesnego średniowiecza
37.					epoka kamienia

	Zwoleń	4	AZP 75-72/4	ślad obozowiska	- wczesna epoka brązu
38.	Zwoleń	5 „Strzelnica”	AZP 75-72/10	obozowisko	epoka kamienia - paleolit środkowy
39.	Zwoleń	V	AZP 75-71/9	ślad osadnictwa	epoka neolitu
40.	Zwoleń	VI	AZP 75-71/10	ślad osadnictwa	epoka neolitu epoka brązu
41.	Zwoleń	VII	AZP 75-71/11	ślady osady	okres nowożytny
42.	Zwoleń	VIII	AZP 75-71/5	ślady osady ślad osadnictwa	okres wczesnego średniowiecza okres nowożytny
43.	Zwoleń	IX	AZP 75-71/6	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	okres średniowieczny okres nowożytny
44.	Zwoleń	X	AZP 75-71/7	ślad osadnictwa	epoka brązu / okres halsztacki
45.	Zwoleń	XI	AZP 75-71/8	ślad osadnictwa	epoka brązu / okres halsztacki